

Rapir tipa »Pappenheimer« z nekdanjega protestantskega pokopališča na Betnavi

Tomaz Nabergoj*

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 904:623.44; 069:623.44

Tomaz Nabergoj: Rapir tipa »Pappenheimer« z nekdanjega protestantskega pokopališča na Betnavi. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 92=57(2021), 4, str. 5–56

Rapir tipa »Pappenheimer« s pozlačenim ročajem in napisom HERNANDIN na rezilu, izkopan leta 1939 na nekdanjem protestantskem pokopališču rodbine Herberstein na Betnavi pri Mariboru, je verjetno izdelek nemške ali severnoitalijanske delavnice, ne pa Sebastiana ali Pedra Hernández, znamenitih mečarjev iz Toleda v Španiji. Na podlagi najdb in najdiščnih podatkov s pokopališča, objav z izkopavanj, primerjav z rapirji po Evropi ter zgodovinskih virov o Herbersteinih in protestantizmu na Štajerskem je rapir datiran v 20. leta 17. stoletja.

Ključne besede: rapir, »Pappenheimer«, protestantsko pokopališče, Betnava, rodbina Herberstein.

1.01 Original Scientific Article
UDC 904:623.44; 069:623.44

Tomaz Nabergoj: A "Pappenheimer" rapier from the former Protestant cemetery at Betnava. Review for History and Ethnography, Maribor 92=57(2021), 4, pp. 5–56

The "Pappenheimer" type rapier with a gilded handle and the inscription HERNANDIN on the blade, excavated in 1939 in the former Protestant cemetery of the Herberstein family at Betnava near Maribor, is probably the product of a German or northern Italian workshop, not of Sebastian or Pedro Hernández, the famous swordmakers of

* dr. Tomaz Nabergoj, Narodni muzej Slovenije, Prešernova cesta 20, 1000 Ljubljana, Slovenija, tomaz.nabergoj@nms.si

Toledo, Spain. On the basis of the finds and data from the cemetery, excavation reports, comparisons with rapiers in Europe and historical sources on the Herbersteins and Protestantism in Styria, the rapier has been dated to the 1620s.

Keywords: rapier, “Pappenheimer”, Protestant cemetery, Betnava, Herberstein family.

UVOD

Pokrajinski muzej Maribor (PMM) med raznovrstnim in bogatim muzejskim gradivom z območja Maribora in Štajerske hrani tudi precej veliko »naključno zbirko« orožja in bojne opreme. Zbirka, ki je ena največjih v Sloveniji in je skoraj v celoti razstavljena v posebnem prostoru mariborskega mestnega gradu, vsebuje predmete od konca srednjega veka do sredine 20. stoletja: tako hladno kot tudi ognjeno orožje, predvsem meče, sulice, helebarde in drugo orožje na drogu ter pištole, vojaške in lovske puške. Bojno opremo zastopa nekaj oklepov, šlemov in ščitov, večinoma srednjeevropskega, a tudi orientalskega izvora; z Vzhoda, če že ne iz Osmanskega cesarstva, pa vsaj z Balkana, prav tako izvirajo jatagani.¹ Gradivo je bilo pregledno predstavljeno v okviru študije o vojaški zgodovini mariborskega mestnega gradu in mesta Maribor, ki jo je v sodelovanju z mariborskimi muzejskimi kolegi pripravil Leopold Toifl, strokovnjak za novoveško orožje in bojno opremo iz graškega muzeja Universalmuseum oziroma tamkajšnje historične orožarne (Landeszeughaus).²

Poleg te zbirke, ki je del kulturnozgodovinskih zbirk muzeja, nekaj orožja hrani tudi muzejska arheološka zbirka, ta obsega najdbe iz obdobja od mlajše kamene dobe do zgodnjega srednjega veka, to je od 5. tisočletja pr. n. št. do 11. stoletja.³ Orožja je največ iz pozne bronaste in mlajše železne dobe, iz obdobja po zgodnjem srednjem veku tovrstnih arheoloških najdb muzej ne hrani.⁴ Posamezni primerki zgodovinskega orožja pa so bili vključeni v stalno zgodovinsko razstavo muzeja; v razdelku z naslovom »Med bliščem in bedo srednjega veka« je med najpomembnejšimi eksponati poznosrednjeveški meč, ki je edini tak primerek srednjeveškega orožja v zbirkah PMM.⁵ Izjemen

¹ Glej kratek oris stalne zbirke v Radovanovič, *Zbirka orožja*. Poleg originalnih predmetov je v zbirki tudi precej historističnih replik, kar sicer prav tako velja za številne druge slovenske muzeje.

² Toifl, *Govorica orožja*.

³ Prim. Koprivnik, *Arheološka zbirka*.

⁴ Za preverjanje dokumentacije se lepo zahvaljujem kustosinji PMM Vesni Koprivnik. Najdbe orožja, odkritega ob arheoloških izkopavanjih gradu Gornji Maribor na Piramidi nad Mariborom v letih 2010 in 2011, še niso bile predane muzeju; ZVKDS, OE Maribor tako začasno hrani vsaj 13 pušičnih in dve sulični osti (datirane od 11. do 15. stoletja) ter tri krogle za strelno orožje (od 15. do 17. stoletja); glej Ravnik, *Korenine*, str. 20–21.

⁵ Radovanovič, *Zbirka orožja*, str. 154.

Slika 1: Rapir, izkopan na nekdanjem protestantskem pokopališču na Betnavi pri Mariboru leta 1939, hrani PMM, inv. št. W 250 (foto: Marjan Laznik).

predmet je še en meč, to je rapir iz 17. stoletja, ki so ga našli pri arheoloških izkopavanjih na nekdanjem protestantskem pokopališču rodbine Herberstein pri dvorcu Betnava v Mariboru leta 1939.⁶ Kolikor vemo, je to eden od le dveh znanih rapirjev tipa »Pappenheimer« v slovenskih muzejskih zbirkah, pa tudi eden dokaj redkih ohranjenih primerkov te vrste hladnega orožja v Sloveniji, zato si zasluži posebno obravnavo. (Slika 1)

RAPIRJI IZ SLOVENSkih MUZEJSKIH ZBIRK

O rapirjih iz slovenskih muzejev se doslej ni veliko pisalo, kar sicer velja tudi za večino drugih kategorij orožja, ki je v slovenski muzejski stroki slabo raziskano področje. Rapirji so bili bolj ali manj zelo sumarno objavljeni, pogosto z le nekaj osnovnimi podatki o predmetu in s skromno slikovno dokumentacijo ali celo brez nje. Koliko je neobjavljenih, nimamo podatkov, prav tako večinoma nismo mogli preveriti, ali se pod imenom rapir ne skriva kakšna druga, zelo podobna vrsta meča, npr. *spada* oziroma *degen* (in obratno) – nekatere objave so stare več desetletij, terminologija za hladno orožje pa je v posameznih primerih, npr. prav pri rapirju, tudi neenotna. PMM poleg betnavskega hrani še nekaj rapirjev, ki pa niso bili objavljeni, izjema je en rapir, datiran v 18. stoletje.⁷ Pokrajinski muzej Ptuj ima v svoji zbirki orožja na ptujskem gradu štiri muzealije, označene za rapir: eno s konca 16., eno iz 17. in dve iz 18. stoletja; dva primerka izhajata iz zapuščine Herbersteinov z gradu Vurberk.⁸ Posavski muzej Brežice hrani en rapir iz 17. stoletja.⁹ Pokrajinski muzej Celje je iz svoje zbirke orožja objavil en »rapir italijanskih vojnih uradnikov«, dati-

⁶ Baš, *Muzejsko društvo*, str. 245; prim. Radovanovič, *Zbirka orožja*, str. 159 in sl. 174, kjer je objavljena fotografija rapirja z osnovnimi podatki.

⁷ Radovanovič, *Zbirka orožja*, str. 160, sl. 177.

⁸ Ciglencečki in Selinšek, *Zbirka orožja*, str. 191–196, kat. št. 193–196.

⁹ Dejak, *Orožje*, str. 35, kat. št. 13.

ran v 1. polovico 19. stoletja.¹⁰ Tovrstne častniške oziroma uradniške meče iz 19. stoletja iz zbirk Narodnega muzeja Slovenije (NMS) pa je kustos Ferdinand Tancik označil za spade in celjski »rapir« se tipološko ne zdi prav nič drugačen od sočasnih »spad« avstrijskih državnih uradnikov, kakršne hranita tako ljubljanski kot tudi celjski muzej.¹¹ Ta je sicer z darili pred drugo svetovno vojno pridobil še več takšnega orožja: npr. Karl Schöbinger je muzeju med drugim podaril »30 sabelj, mečev in rapirjev«.¹²

Nekaj rapirjev je tudi v zbirkah Narodnega muzeja Slovenije: štiri primerke z oznako rapir je leta 1971 v pionirski publikaciji ob prvi veliki razstavi v Sloveniji o orožju in bojni opremi objavil že Tancik, ki je en tak kos orožja datiral v 2. polovico 16. stoletja, enega v 2. polovico 17. stoletja, dva »razkošna dvorjanska rapirja« pa v 1. polovico oziroma v sredino 18. stoletja.¹³ A drugi od navedenih »rapirjev« je po sodobnem vedenju spada, enako kot oba »dvorjanska rapirja«, medtem ko je v istem katalogu objavljeni »claymore« v resnici rapir. Kustos Tomaž Lazar je objavil rapir s konca 16. stoletja, po Tanciku in Žargiju sicer označen kot konjeniški meč.¹⁴ Skupaj z metalurgom Marijanom Nečemrom je poskrbel tudi za naravoslovno-tehnične analize rezila še enega rapirja s konca 16. stoletja (meritve mikrotrdote in analiza sestave kovine z rentgensko fluorescenco XRF) in tako ugotovil način historičnega popravila rezila.¹⁵

Problem tipološke prepoznavne in ustreznega poimenovanja tega orožja, če zdaj pustimo ob strani datiranje, je kompleksen. Kot bomo videli, je prisoten tako v starejši evropski historiografiji kot tudi v modernih raziskavah: med zgodovinarji orožja po svetu ni konsenza o definiciji rapirja. Pojem namreč ni bil enoznačno uporabljan oziroma jasno določen niti v virih iz 16. stoletja, ko se je rapir uveljavil kot prepoznavno orožje, niti v tistih iz 17. stoletja, ko je v velikem delu Evrope sodil med standardno hladno orožje. Po današnjem vedenju pa je v fondu NMS pet rapirjev, večina iz južnonemških orožarskih delavnic, kot potrjujejo tipološke značilnosti ročajnih delov ter oblika in namembnost rezil, pa tudi napisi na rezilih z imeni mojstrov ali krajev izdelave. Muzej poleg tega hrani tudi nekaj replik iz 19. stoletja. Med petimi rapirji, ki so časovno postavljeni v zadnjo četrtino 16. in prvo tretjino 17. stoletja, je

¹⁰ Badovinac in Jeličić, *Orožje*, str. 62, kat. št. 79.

¹¹ Tancik, *Krasilni elementi*; Badovinac in Jeličić, *Orožje*, str. 62–63, kat. št. 80 in 81.

¹² Badovinac in Jeličić, *Orožje*, str. 5.

¹³ Tancik, *Orožje*, str. 77, kat. št. 149, str. 91, kat. št. 214, str. 99, kat. št. 257 in 258. Rapir iz druge polovice 17. stoletja je objavil tudi kustos dr. Matija Žargi v katalogu razstave NMS o 17. stoletju: Štamcar in Žvanut, *Theatrum*, str. 105, kat. št. 146.

¹⁴ Lazar idr., *Vitez, dama in zmaj*, str. 38–39, kat. št. 34; prim. Tancik, *Orožje*, str. 75, kat. št. 140, in Žargi, *Bitka*, str. 95, kat. št. 25.

¹⁵ Lazar in Nečemmer, *Historical methods*, str. 116–118 in 127.

najmlajši prav rapir tipa »Pappenheimer« – datiran je ok. 1620–30, to je v čas tridesetletne vojne, napis na rezilu pa razkriva, da so ga izdelali v delavnici Jakoba Clementa v Solingenu. Ta rapir je poleg betnavskega primerka torej edini »Pappenheimer« v slovenskih muzejskih zbirkah.¹⁶ (Slika 2)

Slika 2: Rapir tipa »Pappenheimer«, pridobljen iz zbirke barona Hansa Kometra na gradu Pukštajn, hrani NMS, inv. št. N 36884 (foto: Tomaž Lazar).

Zbrani podatki o rapirjih so seveda nepopolni, vendar kažejo – z redkimi izjemami – razmeroma zelo skromno zanimanje slovenskih muzejskih kustosov in drugih strokovnjakov zgodovinskih strok za orožje, pa tudi za vojno in vojaško zgodovino zgodnjega novega veka. Tako večinoma ne poznamo provenience rapirjev oziroma komu so nekoč pripadali ali kdo jih je hranil in kako so prišli v muzejsko zbirko. Podatki o rapirjih kot sestavnih delih oborožitve (in noše) v zgodnjem novem veku, pa tudi o njihovih imetnikih se zagotovo skrivajo v arhivskih dokumentih, kakršni so npr. zapuščinski inventarji. Primer za to je popis imetja Janeza Jakoba grofa Khisla (1645–1689), sicer od leta 1677 lastnika gospostva Betnava, ki si je kot lastnik mariborskega mestnega gradu v drugi polovici 17. stoletja tam ustvaril precejšnjo zasebno zbirko orožja. V njegovem inventarju sta poleg številnih mečev, označenih kot *Degen*, navedena dva francoska rapirja (*zwey ... französische tapier*).¹⁷ Na

¹⁶ Lazar, *Materialna zapuščina*, str. 72–73. Prim. Tancik, *Orožje*, str. 77, kat. št. 147; Žargi, *Bitka*, str. 96, kat. št. 28. Za podatke o rapirjih iz zbirk NMS, za posredovano literaturo, fotografijo rapirja, nasvete in predloge ob pisanju članka se lepo zahvaljujem kolegu kustosu dr. Tomažu Lazarju iz NMS.

¹⁷ Očitno prav *rapier*; Grahornik, *Zapuščinski inventar*, str. 100. Prim. Toifl, *Govorica orožja*, str. 111–112, a z očitno napačno navedbo imena (Jakob Jernej) in leta smrti (1691). Toifl sicer meni, da bi iz te zbirke lahko izviral nekateri predmeti, ki jih hrani PMM.

podatkih iz zapuščinskih inventarjev temelji tudi članek Nenada Plemenitega o osebni bojni opremi kranjskih plemičev ob koncu 16. stoletja.

Avtor je v virih iz let 1581–1590, ki jih hrani Arhiv Republike Slovenije in so pisani v nemščini, iskal omembe konjeniških bojnih oklepov, njihovih delov in posebej čelad, ob tem pa tudi hladnega in ognjenega konjeniškega orožja. Med tem hladnim orožjem je bil najpomembnejši t. i. konjeniški meč (v virih *Reitschwerdt*, *Rajdtschwerdt* ipd.), poleg njega pa viri omenjajo tudi *Degen* kot načeloma zelo soroden, a lažji meč in še rapir (*Rapier*, *Rapier*, *Rappir* ali *Rappier*).¹⁸ Tako je bil v zapuščini Karla pl. Višnjegorskega s posestva (Novi) Dvor – Weixelstein pri Radečah (umrl 1580) shranjen rapir z deloma pozlačenima branikom in glavičem; po mnenju Plemenitega je »gotovo sodil k njegovi gosposki oziroma civilni nošnji«. ¹⁹ Erhard pl. Pelzhofer z gradu Zapuže je leta 1587 med drugim zapustil dva rapirja, v zapuščini Baltazarja pl. Raspa iz Ljubljane pa so bili leta 1587 popisani štirje rapirji.²⁰ Vendar razlikovanje med temi izrazi v tedanjih zapuščinskih inventarjih ni povsem jasno niti natančneje določeno in ga je treba jemati s pridržkom, saj se različni izrazi, npr. *Degen* in *Rapier*, lahko nanašajo tudi na isti tip orožja oziroma sodobniki med njima niso dosledno ločevali.

Betnavski rapir, ki je bil do leta 1991 na ogled na stalni razstavi mariborskega muzeja, zdaj pa je shranjen v depoju, je nedavno v odlični interdisciplinarno zasnovani publikaciji skupine strokovnjakov o zgodovini dvorca Betnava objavila Valentina Bevc Varl.²¹ Predmet si je NMS februarja 2018 izposodil za dokumentiranje in naravoslovne preiskave.²² Posnetke rezila z metodo rentgenske radiografije so naredili na Inštitutu za metalne konstrukcije v Ljubljani, analize pozlate na ročajnem delu z metodo protonsko vzbujenih rentgenskih žarkov (PIXE) pa na Inštitutu »Jožef Stefan« v Ljubljani oziroma v njihovem reaktorskem centru v Podgorici pri Ljubljani.²³ Rezultate analiz rapirja je bilo mogoče vključiti že v objavo najdb s protestantskega pokopališča v knjigi o dvorcu Betnava.²⁴

¹⁸ Plemeniti, *Osebna bojna oprema*, str. 8.

¹⁹ Plemeniti, *Osebna bojna oprema*, str. 12. Za podatek o letnici smrti se lepo zahvaljujem dr. Lilijani Žnidaršič Golec iz Arhiva Republike Slovenije.

²⁰ Plemeniti, *Osebna bojna oprema*, str. 13.

²¹ Bevc Varl, *Premična dediščina*.

²² Za izposojanje predmeta in posredovane podatke se lepo zahvaljujem direktorici PMM dr. Mirjani Koren, kustosinjam dr. Valentini Bevc Varl in Nives Cvikl, kustosu mag. Oskarju Habjaniču ter konservatoriki-restavratorki Ireni Porekar Kacafura.

²³ Za opravljene preiskave in posredovane podatke se lepo zahvaljujem konservatoriki-restavratorki dr. Evi Menart iz NMS, Janku Vodišku z Inštituta za metalne konstrukcije in prof. dr. Žigi Šmitu z Inštituta »Jožef Stefan«. Prav tako se lepo zahvaljujem mag. Idi Murgelj iz NMS, ki je rapir narisala.

²⁴ Bevc Varl, *Premična dediščina*, str. 446 in op. 115.

V tem prispevku bom povzel dosedanje vedenje in podatke o betnavskem rapirju, predstavil rezultate analiz ter predmet natančneje tipološko določil in datiral. Osvetlil bom pomen te muzealije kot arheološke najdbe in zgodovinskega predmeta v kontekstu nekaterih sodobnih raziskav hladnega orožja tako v Sloveniji kot tudi v evropskem okviru. Predstavil bom zgodovinske okoliščine na podlagi objavljenih pisnih virov o betnavskem pokopališču, gospostvu Betnava in rodbini Herberstein ter o protestantski skupnosti na Dravskem polju ob koncu 16. in v začetku 17. stoletja. Opozoril pa bom tudi na pomen poznavanja najdiščnih kontekstov za interpretacijo orožja iz preteklih dob. Prav obravnavani rapir je muzealija, za katero te podatke imamo (čeprav so skopi in v nekaterih ozirih nejasni). A preden si predmet pobliže ogledamo, najprej razjasnimo, katero orožje označujemo za rapir nasploh in katero za poseben tip, imenovan »Pappenheimer«, ter na kaj nas opozarja zgodovina raziskav tega orožja.

KAJ JE RAPIR?

Odgovor še zdaleč ni preprost niti enoznačen. Sidney Anglo je v svoji veliki knjigi o vojaških umetnostih ali pač veščinah v renesančni Evropi na to vprašanje odgovoril, da »je težko definirati nekaj, kar se pojavlja v več oblikah in velikostih«. Sodobni znanstveniki se pogosto ne strinjajo o poimenovanjih orožij z rezilom, celo če gre za njihov materni jezik, dejstvo, da je literatura o mečevanju napisana v različnih jezikih, pa to še zaplete. In za vsakogar, ki ga zanima, kako so ljudje uporabljali meče za bojevanje, so skrbi kustosov (bolj glede ročajev kot glede rezil) omejene vrednosti. Nejasnosti o samem tipu meča so pri rapirju še večje kot pri nekaterih drugih vrstah takšnega orožja, posebej glede vprašanja, ali je bilo neko orožje tradicionalno bolj namenjeno za sekanje ali za bodenje. Anglo citira A. V. B. Normana: »podatki o tem, kaj je bilo v določenem obdobju mišljeno z besedo rapir, so zelo nejasni.«²⁵

Kratko oznako ponuja spletni Terminološki slovar uporabne umetnosti iz leta 2015, dostopen v Terminologičsu Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša, ki poleg pohišstva in ur vključuje tudi orožje: rapir opiše kot »eno-ročni, zlasti za bodenje namenjen meč z zelo dolgim, ozkim rezilom in brankom s prepletenimi zaščitnimi prečkami in obroči.«²⁶ Rapir podrobneje obravnava sodobni leksikon hladnega ročnega orožja iz leta 2006, ki sta ga

²⁵ Anglo, *The Martial Arts*, str. 99. Prim. poglavje »What was a rapier?« in posebej str. 99–129.

²⁶ <https://isjfr.zrc-sazu.si/sl/terminologisce/slovarji/umetnost/iskalniki?iztocnica=rapir#v> (obiskano 7. 10. 2020).

napisala Jan Piet Puype in Piet De Gryse, pojme pa razlaga v štirih jezikih: nemškem, nizozemskem, francoskem in angleškem. Posamezni istopomenski izrazi, tako za izbrano orožje kot tudi za njegove sestavne dele, in celo gesla niso vselej enako zapisani in tudi ne enako prevedljivi – pogosto namreč izhajajo iz historične rabe, specifične za posamezno deželo in s tem jezik, imajo pa tudi svoj razvoj. Leksikon kot prvi zapis tega orožja v nemščini (*Rapier*) navaja *Rappir* v viru v spodnjenemškem jeziku iz leta 1526, prva omemba v nizozemščini je iz leta 1524, v Angliji je izraz v rabi od leta 1553, v francoščini se kot *rapière* pojavi že leta 1474. Izraz zelo verjetno izhaja iz španske oznake za vrsto meča *espada ropera*, prvič omenjene 1468, ki označuje meč (šp. *espada*) kot del noše oziroma »obleke« (šp. *ropa*).²⁷ Nošnja rapirja je bila torej tudi znak družbene pripadnosti, in sicer višjemu sloju. Tako Puype–De Grysejev leksikon ob pomanjkanju enotne vojaško-zgodovinske definicije rapirja to orožje v praksi obravnava kot »dolgi meč (nem. »Degen«) za civilno rabo« in ne kot vojaško orožje. Zanj sta značilna dolgo (»prek enega metra«), ozko in koničasto rezilo ter zapleten ročajni del s ščitnikom, ki je včasih opremljen z eno ali dvema ščitnima ploščicama (»školjkama«).²⁸

Razlikovanje med mečem v širšem pomenu, ki ga prepoznamo za »rapir«, in tistim, vsaj v nemški terminologiji označenim kot »Degen«, ni enoznačno niti preprosto. Po omenjenem leksikonu je »Degen« skupna oznaka za malo manjšo in lažjo obliko meča za bodenje z ravnim, ozkim rezilom in, odvisno od tipa, ročajnim delom, ki ima bodisi enostavne bodisi bolj zapletene zaščitne elemente.²⁹ Po katalogu razstave o meču v Solingenu leta 2015 in 2016 izraz »Degen« v splošnem označuje meče z malo širšim rezilom kot pri rapirju, namenjenim za rezanje in za bodenje. Po svoji obliki in delovanju v razvoju hladnega ročnega orožja stoji med srednjeveškim mečem in rapirjem. Od začetka novega veka oziroma obdobja renesanse, ko se je pojavil rapir kot izrazito bodno orožje (in za boj izključno peš), pa vse do moderne dobe se je »Degen« uporabljal tako za boj peš kot tudi na konju.³⁰

Alfred Geibig je v svoj izbor »nevarnega in lepega« zgodovinskega orožja iz umetnostnih zbirk na gradu Coburg ob klasičnih mečih, označenih v nemščini kot »Schwert«, vključil več mečev tipa »Degen«. Poleg specifičnih

²⁷ O etimologiji izraza rapir prim. Norman, *The Rapier*, str. 19–21. Zanimivo je, da se izraz *rapir* ni uveljavil niti v italijanščini (običajno je bilo to orožje imenovano *striscia*) niti v španščini (za rapir so še vedno uporabljali splošno oznako *espada* – meč); glej Seitz, *Blankwaffen* I, str. 304.

²⁸ Puype, De Gryse, *Viersprachiges Lexikon*, str. 127 (geslo Rapier, nemško) in 157 (geslo Rapier, angleško) ter tab. 27 in 28.

²⁹ Puype, De Gryse, *Viersprachiges Lexikon*, str. 106, geslo Degen.

³⁰ Grotkamp-Schepers idr., *The Sword*, str. 149.

primerkov, kot sta »Promenierdegen«³¹ (malo krajši meč kot del oprave, v literaturi imenovan tudi »Kostümdegen« ali »Kavalierdegen«, v angleščini »small sword«, to je kratki meč, v francoščini pa »épée de cour«) in »Stoßdegen«³² (z izrazito koničastim rezilom, namenjen predvsem za bodenje), so štirje označeni kot »Degen«,³³ eden pa kot »Schwert/Degen«; ta ima precej širše rezilo kot ostali primerki, značilno bolj za klasični meč kot pa za njegovo varianto, imenovano »Degen«.³⁴ Podobno velja za rapirje iz zbirk na Coburgu. Če izvzamemo »Schalenrapier«,³⁵ poimenovan tako po skledičasto oblikovanem ščitniku za roko, sta dve orožji označeni kot »Rapier«,³⁶ eno pa kot »Rapier/Degen«.³⁷ Dvojno poimenovanje kaže po eni strani zadrego, kako tipološko določiti posamezen kos orožja, ko razmejitve niso jasne, po drugi pa veliko sorodnost v oblikovnih in funkcionalnih lastnostih obravnavanih predmetov. Vsi ti odlični predstavniki hladnega orožja so z izjemo enega primerka datirani v drugo polovico 16. oziroma v prvo polovico 17. stoletja. Namenjeni so bili za specifične oblike bojevanja (mečevanja), nekateri visoko specializirani, kot npr. omenjeni »Schalenrapier«, primeren skoraj izključno za bodenje: s svojim ozkim, hkrati pa debelim in zato togim rezilom ter blizu ročajnega dela postavljenim težiščem je bil zasnovan za hitro, prilagodljivo, a kljub temu nadzorovano vodenje konice in s tem za uspešno izvajanje tako napadalnih vbodov kot tudi obrambnih parad.³⁸

Rapir in »Degen« sta imela svoj razvoj, ki je dosegel vrh v 16. in 17. stoletju. O njem so predvsem z vidika tipologije ročajnega dela pisali že avtorji ob koncu 19. stoletja, kot sta bila Wendelin Boeheim³⁹ in August Demmin,⁴⁰ v drugi polovici 20. stoletja pa predvsem Heribert Seitz,⁴¹ Ada Bruhn Hoffmeyer,⁴² Ewart Oakeshott⁴³ in drugi. Po Seitzu je rapir določen tip meča, označenega kot »Degen«; ta predstavlja širši in splošnejši pojem ter označuje dolgo bočno orožje, namenjeno udarjanju in bodenju ter tako civilni kot tudi vojaški rabi. Rapir, ki je bil nasprotno oblikovan le za mečevanje (nem. Fechten), je sicer v

³¹ Geibig, *Gefährlich und schön*, str. 112–113, kat. št. 44.

³² Geibig, *Gefährlich und schön*, str. 106–107, kat. št. 42.

³³ Geibig, *Gefährlich und schön*, str. 84–85, kat. št. 33; str. 88–90, kat. št. 35; str. 100–101, kat. št. 39; str. 102–103, kat. št. 40.

³⁴ Geibig, *Gefährlich und schön*, str. 94–96, kat. št. 37.

³⁵ Geibig, *Gefährlich und schön*, str. 97–98, kat. št. 38.

³⁶ Geibig, *Gefährlich und schön*, str. 86–87, kat. št. 34; str. 104–105, kat. št. 41.

³⁷ Geibig, *Gefährlich und schön*, str. 82–83, kat. št. 32.

³⁸ Geibig, *Gefährlich und schön*, str. 98.

³⁹ Boeheim, *Handbuch*, str. 281–291.

⁴⁰ Demmin, *Die Kriegswaffen*, str. 736–742.

⁴¹ Seitz, *Blankwaffen I*, str. 303–339, isti, *Blankwaffen II*, str. 30–150.

⁴² Bruhn Hoffmeyer, *From mediaeval sword*, posebej str. 45–66.

⁴³ Oakeshott, *European Weapons*, str. 135–141 in 158–169.

začetku imel rezilo, namenjeno za udarjanje in bodenje, v drugi polovici 16. stoletja pa se je to podaljšalo in zožilo, saj je bilo uporabljano predvsem za bodenje. Ročajni del je bil v začetku 16. stoletja v principu še enak tistemu, ki ga je imel »Degen«, pozneje pa je lahko dobil ščitni del (ščitno ploščico) kot zaščito pred udarci proti roki oziroma podlahti. Uporabljali so ga večinoma za zasebni namen, postal je izrazito orožje za dvoboj.⁴⁴

Rapir in »Degen« je težko klasificirati v natančno razmejene kategorije tipov. Po Seitzu je rapir svoje posebne značilnosti dobil šele v drugi polovici 16. stoletja; na podlagi izgleda se je pogosto nemogoče odločiti, kaj je »Degen« in kaj rapir. Vseeno je Seitz glede na oblikovanost ročajnega dela, posebej branka in ščitnikov, predlagal pet tipoloških skupin skupaj s prehodnimi oziroma vmesnimi oblikami tega »renesančnega« orožja; v peto, najmlajšo skupino je uvrstil čisti rapir, ki je imel ročaj z dejansko zaščito pred udarci oziroma vbodi (to je ščitno ploščico) in z dolgim rezilom za bodenje – orožje je poimenoval kar »bodni rapir« (nem. Stoßrapier).⁴⁵

Ewart Oakeshott, katerega tipološka razdelitev srednjeveških mečev je z nekaj dopolnitvami danes splošno sprejeta in uporabljana, je meče iz 16. in prve četrtine 17. stoletja kot enotnega obdobja v razvoju meča razdelil v štiri »družine«: *bastard* ali enoinpolročni meč (kot naslednik viteškega dolgega meča); *estoc*; »kratki meč« oziroma viteški meč ali konjeniški meč (nem. »Degen« oziroma »Reitschwert«); rapir. Naredil je tipološko razdelitev ročajnih delov, pri čemer je v eni skupini z značilnim ročajem, t. i. »swept hilt«, zbral meče tipa »reitschwert« (oziroma »Degen«) in rapirje ter jih glede na tipološke značilnosti razdelil v šest skupin (primarni, osnovni, četrtinski, polovični, tričetrtinski in polni ročaj).⁴⁶ V obravnavi mečev oziroma rapirjev v 17. stoletju, za katero je značilen razvoj kompleksnih ščitnikov klasičnega ročaja »swept hilt«, je poudaril pomen dveh novih elementov ročaja: ščitnih ploščic ali »školjk« (školjčnih ščitnikov, ang. shell-guards) in obročnih ščitnikov (ang. ring-guards ali loop-guards). »Školjka« (ena ali dve) je bila dodana kot zaščita na obroč, ki je bil dodatno pritrjen na polni ročaj meča (od tri pa vse do devet obročev).⁴⁷

V drugem desetletju 17. stoletja se je tako po Oakeshottu razvil nov stil ročaja, verjetno na Nizozemskem, pozneje imenovan »Pappenheimer«, in sicer v treh različicah: tip »Pappenheimer 1«, soroden ročaju s tremi obroči in »školjčnim ročajem« (zaščito), pri čemer je drugi od obročev zelo povečan in zapolnjen s predrto jekleno ploščico, je zelo velik in masiven; glede na pogoste

⁴⁴ Seitz, *Blankwaffen I*, str. 303.

⁴⁵ Seitz, *Blankwaffen I*, str. 306–339.

⁴⁶ Oakeshott, *European Weapons*, str. 125–145, posebej str. 137–139 in sl. 58.

⁴⁷ Oakeshott, *European Weapons*, str. 158–160.

upodobitve na slikah nizozemskih slikarjev iz prve polovice 17. stoletja in redko pojavljanje drugod naj bi ta tip izviral iz Nizozemske. Tip »Pappenheimer 2« je enostavnejši, le en zelo velik obroč je zapolnjen s ploščico, zadnja »školjka« je pogosto manjša od sprednje. Ta tip je imenovan tudi »švedski Pappenheimer«, saj je bilo veliko mečev s takšnim ročajem najdenih na Švedskem oziroma so pripadali švedskim oficirjem, ki so se pod kraljem Gustavom II. Adolfom bojevali v tridesetletni vojni; takšni meči so danes shranjeni v švedski dvorni zbirki orožja Livrustkammaren v Stockholmu. Različica drugega tipa je tip »Pappenheimer 3«, ki je še enostavnejši, saj zgornji obroč manjka in ščitnik sestavlja velika »školjka«, obdana z enim samim obročem. Švedski kralj je kot svoj priljubljeni meč uporabljal meč z ročajem drugega tipa, okrašenim s srebrom, ko pa je leta 1632 padel v bitki pri Lützen, je imel v roki zelo enostaven meč, a s pozlačenim ročajem tipa »Pappenheimer 3«. ⁴⁸ Ti »švedski Pappenheimerji« so bili montirani na meče, vendar pa je tak tip ročaja pogost tudi na rapirjih. Značilen za oba glavna tipa ročaja je prav tako glavič, v obliki žare in navadno fasetiran – po Oakeshottu tudi ta nizozemskega tipa. V nasprotju s takšnimi ročaji so v muzejih ohranjeni tudi drugi, med njimi dva v Benetkah, ki da sta »nepopustljivo« italijanska, prvi v Museo Correr s cizeliranim (ang. chiselled) in zlato damasciranim okrasom, datiran ok. 1620, in drugi v Doževi palači, ki je po obliki nizozemski, po cizeliranem okrasu »školjk« in glaviča pa prav tako italijanski. ⁴⁹

Po Seitzu so mečarji, verjetno najprej v nemških deželah, ok. leta 1620 ali morda malo prej začeli opremljati ročaje s košarico in ščitniki še z velikima, simetričnima predrtima ploščicama, ki sta bili izbočeni in uviti navzgor ter okrašeni s predrtim vzorcem. Ta dopolnitev je imela praktičen namen, saj je bila mečevalčeva roka boljše zaščitena, tako s ploščicama kot tudi s prednjim in zadnjim branikom, navadno v obliki črke S. Predrti ploščici sta imeli poleg estetske, navidez povsem okrasne vloge, še dodatni funkcionalni namen: luknjice predrtega vzorca so lahko za kratek trenutek zaustavile ostro konico nasprotnikovega orožja, ki bi sicer neovirano prodrlo oziroma zdrsnilo naprej, razen tega so (čeprav v majhni meri) zmanjšale težo težkega jeklenega ročaja. ⁵⁰ (Slika 3)

⁴⁸ Seitz, *Blankwaffen II*, str. 68, sl. 63, str. 80, tab. V, in str. 277; Nordström, *White arms*, str. 50–51, kat. št. 54.

⁴⁹ Oakeshott, *European Weapons*, str. 160–162.

⁵⁰ Seitz, *Blankwaffen II*, str. 62 in 65–66.

Slika 3: Detajl ročaja betnavskega rapirja (foto: Marjan Laznik).

Za terminologijo, tipologijo in datiranje rapirjev je posebej pomembno delo A. V. B. Normana, ki je zbral velik korpus likovnih del iz obdobja od 1460 do 1820, predvsem portretov. Na njih upodobljene rapirje in kratke meče je tipološko določil ter jih na podlagi napisov na slikah in dokumentarnih podatkov o avtorjih in upodobljencih razmeroma zelo natančno datiral, pri tem pa seveda upošteval, kolikor je bilo mogoče, dobro datirane ročajne dele ohranjenih rapirjev oziroma mečev – rezila so bila v tem pogledu zanj manj pomembna, saj pogosto niso več imela pritrjenih originalnih ročajnih delov.⁵¹ Rapirje (ali bolje: ročaje) tipa »Pappenheimer« (tip 67) je datiral od ok. 1620 do 40-ih let 17. stoletja.⁵² Vsekakor pa je tudi pri dataciji predmetov na podlagi likovnih virov in njim pripadajoče dokumentacije treba biti previden.⁵³

Sodobnejše raziskave so bile usmerjene tudi v zgodovino mečevanja ter bojne lastnosti rapirja in načine bojevanja s tem orožjem, kakor jih dokumentirajo evropski borilni priročniki iz 16. in 17. stoletja.⁵⁴ Ti bojevanje z rapirjem (in z mečem tipa »Degen«) obravnavajo kot eno od sedmih disciplin

⁵¹ Norman, *The Rapier*, str. 7.

⁵² Norman, *The Rapier*, str. 139–140 in 265; prim. še str. 43–44 in str. 268 za glaviča tipa 64 in 65.

⁵³ Prim. Oakeshott, *European Weapons*, str. 159–160.

⁵⁴ Prim. npr. Gaugler, *The History*, str. 1–58, in Maedebach idr., *Die Fechtkunst*, ter Wanke, *Das Schwert*, za rapir zlasti str. 178–180.

mečevanja – ostale vrste so bojevanje z dolgim mečem, s »kratkim« (preprijetim) mečem (pri katerem je mečevalec z eno roko držal meč, z drugo, oklepljeno roko pa ga prijel za rezilo in uperil proti oklepljenemu nasprotniku), z mečem s konja, z mečem in ščitom, z enoreznim mečem (*messerjem*), z vrsto sablje (*dusack*) ter z rapirjem in mečem tipa »Degen«.⁵⁵ Kakor kažejo številne upodobitve in opisi, so bile poleg mečevanja z rapirjem kot posamičnim orožjem znane tudi tehnike kombiniranega bojevanja: z rapirjem in bodalom za levo roko (kot orožjem za pariranje), z rapirjem in plaščem (kot priročnim sredstvom, ki je nadomeščalo ščit) in celo z dvema rapirjema (od katerih je bil tisti za levo roko večinoma namenjen pariranju). Kombinacija rapirja in malega mečevalskega ščita, sicer značilnega za srednjeveško bojevanje, pa je bila v borilnih priročnikih zadnjič upodobljena še v drugi polovici 16. stoletja, tako v italijanskih kot tudi v nemških virih.⁵⁶

John Clements je v študiji o renesančnem mečevanju (oziroma o mečevanju v obdobju evropske renesanse, to je ob koncu srednjega in v začetku novega veka) obravnaval mečevanje z rapirjem, s kratkim mečem (ang. »small sword«) in z njunim predhodnikom, to je mečem »za rezanje in bodenje« (ang. »cut- and- thrust sword«) kot naslednikom poznosrednjeveškega meča. Orožje je raziskal predvsem z vidika zgodovinskih borilnih veščin, torej nekdanje funkcije in uporabe mečev, ne pa primarno z vojaško-zgodovinske perspektive oziroma z vidika muzejskega kustosa, ki ga zanimajo v prvi vrsti oblika in razvoj orožja, obrtniška izdelava, okrasje in oblikovanost ročajnega dela.⁵⁷ Standardno delo o zgodovini in izročilu evropskih borilnih veščin ob koncu srednjega veka in v zgodnjem novem veku pa je prispeval Sidney Anglo.⁵⁸

V zadnjih desetletjih se v študije orožja in enako tudi bojne opreme vse bolj vključujejo naravoslovno-tehnične analize. Preiskavo rapirja iz NMS smo že omenili, kot primer tuje študije pa naj navedemo metalografsko analizo rezil dveh rapirjev iz 17. oziroma 18. stoletja, prvega z znakom delavnice iz Toleda in drugega z znakom delavnice iz Solingena. Analiza postopka izdelave in kakovosti jekla je pokazala, da je bil »toledanski« meč glede na tehnološke lastnosti zelo podoben solingenskemu in zato verjetno izdelan v Solingenu, ne pa v Toledu. Tamkajšnji mojstri so po vsej Evropi sloveli po vrhunsko

⁵⁵ Wanke, *Das Schwert*, str. 171.

⁵⁶ Wanke, *Das Schwert*, str. 179. Prav poseben primer sta tako imenovana dvojna rapirja ali »rapirja dvojčka« (nem. *Zwillingsrapiere*), ki imata ročajni del na notranji strani raven, da se prilegata drug drugemu in sta bila lahko spravljena v eno nožnico, npr. takšna rapirja s konca 16. stoletja, ki ju v zbirki orožja (*Rüstammer*) hranijo Državne umetnostne zbirke v Dresdnu (Bäumel, *Rüstammer*, str. 85). Prim. Seitz, *Blankwaffen* I, str. 321 in sl. 232, z upodobljenim parom rapirjev iz Zbirke Odescalchi v Rimu.

⁵⁷ Clements, *Renaissance Swordsmanship*.

⁵⁸ Anglo, *The Martial Arts*.

skovanih rezilih hladnega orožja, v pisnih virih so ostale zapisane njihove tehnike izdelave, pa tudi ceniki za njihove izdelke, najdražje v Evropi. Pogosto so prav nemške, italijanske in druge delavnice posnemale špansko ponudbo in svoje produkte opremile z imeni in znaki španskih mojstrov, da bi jim povečale prestiž in ceno.⁵⁹

Vendar ne gre le za vrsto oziroma kakovost materiala in tehnologijo izdelave, ki ju lahko ugotavljamo s sodobnimi postopki analize originalnih predmetov. Pomembno je tudi poznavanje bojnih lastnosti starega orožja in razumevanje načina njegove uporabe, česar pa z eksponati iz muzejev ali zasebnih zbirk praktično seveda ne moremo preizkusiti, razen posredno z uporabo replik. Zato se je poleg vsebinske analize borilnih priročnikov in rekonstruiranja nekdanjih borilnih veščin pri izdelavi teh replik treba čim bolj približati originalom. Nedavna primerjava merljivih lastnosti sedmih rapirjev iz obdobja od 1590 do 1630, ki jih hrani dunajska dvorna zbirka orožja Hofjagd- und Rüstkammer, s petimi sodobnimi replikami za historično primerljivo bojevanje oziroma trening zgodnjenovoveških borilnih veščin je jasno razkrila precejšnje razlike. Te so kazali parametri, pomembni za rokovanje z rapirjem, sicer pa skupni vsem mečem: celotna dolžina, celotna teža, dolžina ročaja (od glaviča do branika), dolžina rezila, točka uravnoteženja rapirja, središča nihanja ali središčne točke (angl. pivot points), dolžina, širina in debelina »ricassa«, preseki rezila (ki so v osnovi šestkotni ali rombični, če zanemarimo žleb). Te mere so omogočile izračun dodatnih, »virtualnih« parametrov, pomembnih za opis ravnanja z rezilom in dinamičnih lastnosti rapirja: virtualne teže rezila (izmerjene na središčni točki rezila), virtualne teže branika (ki je razlika med celotno težo in težo rezila), dinamične dolžine (ki je razdalja med središčem branika in središčno točko rezila) in »drže« rezila (ki je razmerje med težo rezila in celotno težo).⁶⁰

V povprečju so bili originalni predmeti daljši in težji od sodobnih (med katerimi je bil tudi en »Pappenheimer«), posamezni deli njihovih rezil (»ricasso« in »forte«) pa so bili tudi močnejši, kar je zelo vplivalo na rokovanje z orožjem in zato tudi na mogoče načine mečevanja v izbranem, italijanskem stilu, kot jih kažejo sodobni borilni priročniki. Prav v načinu mečevanja so se sodobni rapirji izkazali kot kompromis, primerni kot hibrid med zgodovinskim mečevanjem in sodobnim športnim sabljanjem.⁶¹ Seveda je za tovrstne raziskave in primerjave, ki izhajajo iz funkcionalnih lastnosti rapirjev, posebej pri originalnem orožju, treba dokumentirati več primerkov, tako zaradi neizogibnih neregularnosti v izdelavi orožja kot tudi zaradi kompleksnosti ročajnih delov.

⁵⁹ Gener, *Metallographic study*.

⁶⁰ Fortner, Schrattenecker, *A Comparison*, str. 1–3.

⁶¹ Fortner, Schrattenecker, *A Comparison*, str. 27.

Na to je prav v zvezi z rapirji opozoril tudi Peter Johnsson, ki je na podlagi svoje teorije o geometrijskih razmerjih in modularnem sistemu analiziral precej srednjeveških in zgodnjenovoveških mečev in sorodnega orožja, med njimi dva rapirja.⁶² Johnsson je prav tako obravnaval dinamične lastnosti orožja: kako se »obnaša« orožje v gibanju, kako »odgovarja« na nenadne spremembe v smeri delovanja, kakšna je hitrost akcije in reakcije, kakšna natančnost in kakšno »tempiranje«. Te lastnosti so v primerjavi z metalurškimi (sestava oziroma kakovost jekla ter obstojnost ostrine, trdnost in elastičnost rezila) enako pomembne ali morda še pomembnejše in celo bistvene za mečevalca. Poleg uravnoveženosti je pri doseganju njegovih dinamičnih lastnosti treba upoštevati maso, dolžino, razmerje med rezilom in ročajem, fleksibilnost in predvsem, kako je masa razporejena po dolžini meča.⁶³

BETNAVSKI RAPIR – ZGODOVINA RAZISKAV

Rapir z inventarno številko W 250 (in s prejšnjo številko N. 2371) se je ohranil skoraj v celoti, manjka mu le konica rezila. Ni pa prav dobro ohranjen: posebej rezilo sta rja in čas precej najedla. Njegova muzejska zgodovina sega v leto 1939, ko je Muzejsko društvo v Mariboru pod vodstvom etnologa, geografa, zgodovinarja, arhivista in muzealca Franja Baša aprila in maja opravilo izkopavanja na območju nekdanjega protestantskega pokopališča na Betnavi.⁶⁴ Sledovi tega pokopališča v okviru celotnega protestantskega središča na Betnavi so bili v 19. stoletju še bolj ali manj jasno vidni in njihova prostorska situacija tudi objavljena.⁶⁵ Ko so v prvi polovici 20. stoletja tam začeli kopati gramoz, so sledove zelo zabrisali; danes je lokacija nekdanjega protestantskega središča izravnana in zatravljena.⁶⁶ Dokumentacija s teh, kot arheološka označenih izkopavanj, ki jih je vodil Baš, se v mariborskem muzeju žal ni ohranila oziroma je ne poznajo.⁶⁷ Vendar pa je France Stele avgusta 1939 v *Kroniki slovenskih mest* objavil fotografijo štirih predmetov, ki so bili izkopani na Betnavi: rapirja z ostanki nožnice, bodala in para ostrog.⁶⁸ (Slika 4) Ta slika, ki smo jo ob pripravah zbornika o dvorcu Betnava leta 2018 prezrli in

⁶² Grotkamp-Schepers idr., *Das Schwert*, str. 154–157; Johnsson, *Das Schwert*, str. 39. Prim. prav tam, str. 30–33, in Johnsson, *Die Geometrie*.

⁶³ Johnsson 2015b, str. 28.

⁶⁴ Baš, *Muzejsko društvo*, str. 245.

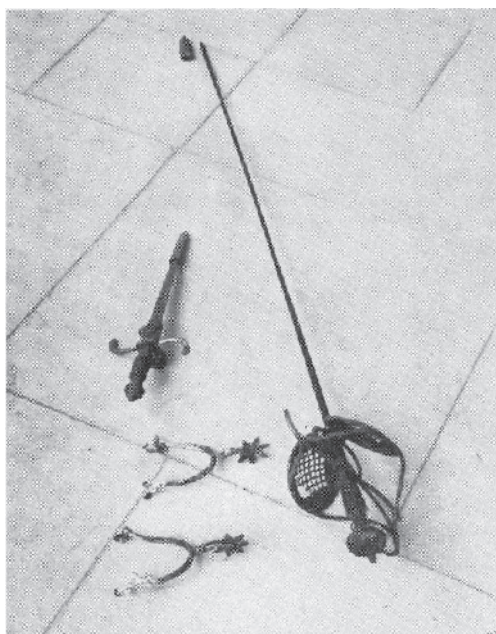
⁶⁵ Orožen, *Das Bisthum*, str. 341 in 437. Orožen je kraj sam obiskal leta 1873 in takrat narisal situacijski načrt.

⁶⁶ Sapač, *Arhitekturnozgodovinski oris*, str. 228 in op. 129.

⁶⁷ Bevc Varl, *Premična dediščina*, str. 432.

⁶⁸ Stele, *Umetnostni značaj*, str. 72.

je bila šele nedavno pritegnjena v obravnavo, se je izkazala za zelo pomembno za interpretacijo najdb, kot bomo še videli; enako velja za dragocene posnetke z izkopavanj, ki jih v svoji Zbirki fotografij in razglednic hrani Pokrajinski arhiv Maribor, posebej tiste s fotografiranimi najdbami: rapirjem, bodalom in ostrogami – te izhajajo iz iste fotografske akcije in očitno od istega (neznanega) avtorja kot fotografija iz Steletove objave.⁶⁹ Za rekonstrukcijo poteka raziskav ter podatke o najdišču in najdbah so kljub lapidarnim zapisom in podatkovnim pomanjkljivostim prav tako dragoceni viri že navedeno Baševo poročilo Muzejskega društva za leto 1939 in trije nepodpisani članki iz časnika *Slovenec* s poročili o novih najdbah na Betnavi, objavljeni 16. aprila, 1. junija in 17. junija 1939.⁷⁰

Orožje iz začetka XVII. stoletja (izkopano 1939, na protestantskem pokopališču pri Betnavi)

Slika 4: Rapir, bodalo in par ostrog z izkopavanj na Betnavi leta 1939, iz: Stele, *Umetnostni značaj*, str. 72.

⁶⁹ Za ogled gradiva in vse pozneje posredovane skene s podatki iz Pokrajinskega arhiva Maribor se lepo zahvaljujem arhivistki Sabini Lešnik. Tri fotografije z izkopavanj (posnetek dela izkopenega pokopališča, posnetek odprte krste s pokojnico, glede na notranjo leseno krsto je bila to Helena baronica Herberstein, in posnetek še ene pokojnice) je objavil Boštjan Zajšek: glej Zajšek, *Tudi nam pripada*, str. 6, sl. 01, 02 in 03, vendar brez navedbe avtorja (Oton Aumann?) in podrobnosti ter z letnico izkopavanj 1938.

⁷⁰ Na Steletov članek s fotografijo in članke v *Slovenecu* me je opozorila kolegica dr. Tina Bevc Varl, za kar se ji najlepše zahvaljujem.

Prvi časopisni članek omenja naključne najdbe pri kopanju peska »v gramoznici ob cesti proti škofijskemu posestvu na Betnavi«: delavci so »v vrhnji plasti zemlje naleteli na z opeko obokano votlino, v kateri so ležale tri lobanje in več raznih kovinskih predmetov«; poklicali so prof. Baša, ki je najdbe datiral »v čas pred l. 1600. Vse tri lobanje so kmalu, ko so prišle v dotiko z zrakom, razpadle v prah. Med kovinastimi predmeti so našli dobro ohranjen papir z lepimi gotskimi okraski, kratek meč, velike viteške pozlačene otroge, lep zlat ženski prstan z zelenim kamnom in žensko zapetnico iz čistega zlata.« Jasno je, da je neznan avtor zapisa s »kratkim mečem« mislil na bodalo, medtem ko je tiskarski škrat poskrbel za »papir« namesto »rapir« in za »otroge« namesto »ostroge«. Pomembna je tudi interpretacija odkritij, saj so sklepali, »da predstavlja najdeno grobišče kripto stare protestantske molilnice in da je med pokopanimi kak protestantski plemič, dobrotnik cerkve, ki so ga v zahvalo za njegovo podporo cerkvi pokopali v cerkveni kripti. Verjetno, da sta poleg tega plemiča bila pokopana njegova žena, o čemer pričata prstan in zapetnica, in kak plemičev prijatelj, za kar govori kratek meč, ki so ga našli.« Profesor Baš je predmete spravil v mariborski muzej in takoj naslednji dan (ponedeljek, 17. aprila) začel s sistematičnimi izkopavanji, članek pa še navaja, »da so pred tremi leti v bližini sedanjega najdišča našli bakreno krsto. Vse to govori za to, da mora tamkaj biti večje število grobišč, poleg njih pa ostanki stare protestantske cerkve, ki je ali sama propadla, ali pa bila porušena.«⁷¹ (Sliki 5 in 6)

Slika 5: Grobnici, odkriti ob izkopavanjih na nekdanjem protestantskem pokopališču na Betnavi pri Mariboru leta 1939; vzeto iz: Sapač, *Arhitekturnozgodovinski oris*, str. 230, sl. 45 (po objavi v: Sašo Radovanovič, *Pobreško pokopališče*, Maribor 2013).

⁷¹ N. N., *Protestantskim grobiščem*.

Slika 6: Ena od grobnic, odkritih ob izkopavanjih na nekdanjem protestantskem pokopališču na Betnavi pri Mariboru leta 1939; vzeto iz: Sapač, *Arhitekturnozgodovinski oris*, str. 230, sl. 46 (po objavi v: Sašo Radovanovič, *Pobreško pokopališče*, Maribor 2013).

Članek z dne 1. junija 1939 obravnava »znamenito najdbo« bakrene krste, v kateri je bila v leseni notranji krsti glede na pozlačeno napisno ploščo pokopana Ana pl. Schiffer. Pomemben pa je tudi zaradi opisa najdišča oziroma izkopavanj, ki so »ob priliki kopanja gramoz« takrat potekala že več tednov: »Tako so odkrili pri okostjih razno orožje in opremo, izkopali so tudi bakreno krsto, ki pa so jo neuki delavci razbili ter so potem kose krste prodali kot staro kovino. ... Že lansko leto so ob priliki razširjanja gramoznice naleteli na prva okostja in na temelje nekdanje protestantske cerkve, ki jo je protireformacijska komisija graškega škofa Brennerja razstrelila s smodnikom. Gramoznica je zelo globoka, najdbe pa se nahajajo plitvo pod površjem v zemeljski plasti nad gramozom. To plast previdno odstranjujejo, da pridejo do gramoz, pri tem pa od časa do časa nalete na zidane grobnice, pa tudi na navadne grobove.« Avtor prispevka je razložil tudi vzrok za zelo dobro ohranjenost krste in njene vsebine: »Ker se krsta ni nahajala v zidani grobnici, temveč v navadnem grobu, se je pod pritiskom zemlje v teku časa pokrov upognil ter je nastala ob strani odprtina, v katero je pronicala voda ter nosila s seboj blatno ilovico. Temu dejstvu gre hvala, da se je vsebina krste zelo dobro ohranila. Blato je truplo in obleko precej konserviralo. Če bi bila vsebina v suhi krsti, bi že zdavnaj razpadla v prah.«⁷²

Članek z dne 17. junija 1939 govori o »novi zanimivi najdbi« še ene (tretje) bakrene krste, ki so jo delavci izkopali nekaj dni prej (»te dni«) v betnavski

⁷² N. N., *Znamenita najdba*.

gramoznici. V njej je bila glede na ohranjeno napisno ploščo pokopana Helena baronica Herberstein, rojena Schiffer, ki je umrla 12. aprila 1636. To je tudi zadnji dokumentirani pokop na Betnavi; pomembno je, da je bil tudi ta pokop s krsto v navadnem grobu, ne v zidani grobnici.⁷³

Rapirju je razen prvega časopisnega članka v *Slovincu* pravzaprav namenjena le gola omemba v Baševem poročilu: »Konservirane so bile nadalje v precejšnji meri tkanine z evangeličanskega pokopališča na Betnavi, ki smo ga izkopavali v aprilu in maju 1939 in ki je dalo točno datirano in krajevno določeno sliko deloma plemiške, deloma meščanske noše ter nakita iz konca 16. in začetka 17. stoletja (kosi ženske obleke, avba, ovratnik, manšete, gamaše, čevlji, kosi srebrnih verižic, pasov, zlati uhani, prstani in zapestnice, rapir, gort in ostroge) in končno pokopališki inventar z bronastimi krstami, ognjeno pozlačenimi napisnimi ploščami ter v bakreni krsti vloženo leseno krsto s slikanimi ornamentami (monogram Marije, rožni venec, trnjeva krona ter rekviziti za križanje Kristusa). Razen zadnje, ki je še v restavraciji, je bilo vse ostalo konservirano v lastni režiji po metodah Rathgensa, bavarskega spomeniškega urada v Münchnu in domačih empirično dognanih izkustev.«⁷⁴

Baš torej našteje najdbe z izkopavanj, ki so prišle v muzej, tam pa jih je muzejski praktikant Oton Aumann tudi konserviral, »pač s takrat razpoložljivim znanjem in materiali«.⁷⁵ O tem govori kratko Aumannovo poročilo, ki skupaj s priloženimi 44 fotografijami o opravljenih konservatorskih posegih omogoča rekonstrukcijo inventarja obeh krst, danes shranjenih v muzeju: glede na pozlačeni bakreni napisni ploščici je bila v eni pokopana Ana Schiffer, rojena baronica Sinzendorf, ki je umrla na gradu Slivnica leta 1629, v drugi pa njena hči Helena Herberstein, rojena baronica Schiffer, ki je umrla v Gradcu leta 1636.⁷⁶ Kot navaja Valentina Bevc Varl, za ostale predmete »žal ne vemo, v kakšnih skupinah so bili izkopani in komu so pripadali. Le del predmetov je bil inventariziran ob prevzemu, del pa kasneje.« Tako ni znano, ali se je ohranila oziroma kje je zdaj tretja leta 1939 izkopana bakrena krsta, kdo je bil v njej pokopan in kakšni predmeti so bili v krsti. To je bila pravzaprav četrta tistega leta izkopana bakrena krsta, saj so eno delavci razbili in potem

⁷³ N. N., *Nova zanimiva najdba*; podrobno o krsti in grobnem inventarju piše Bevc Varl, *Premična dediščina*, str. 435–439.

⁷⁴ Baš, *Muzejsko društvo*, str. 245. Citira tudi Bevc Varl, *Premična dediščina*, str. 438–439. Navedba konserviranja »po metodah Rathgensa« se nanaša na Friedricha Wilhelma Rathgena (1862–1942), nemškega kemika in prvega direktorja kemijskega laboratorija v takratnih Kraljevih muzejih v Berlinu, ki je leta 1898 izdal temeljno delo o konserviranju starin: *Die Konservierung von Altertumsfunden: mit Berücksichtigung ethnographischer und kunstgewerblicher Sammlungsgegenstände*. Velja za očeta modernega arheološkega konservatorstva-restavratorstva. Prim. Nemeček, *Friedrich Rathgen*.

⁷⁵ Bevc Varl, *Premična dediščina*, str. 432.

⁷⁶ Vidmar, *Protestantski nagrobniki*, str. 325; Bevc Varl, *Nekdanja oprema*, str. 433–439.

po kosih prodali (skupaj je bilo na betnavskem pokopališču izkopanih vsaj pet bakrenih krst, ena namreč že leta 1936, kot omenja članek, objavljen 16. aprila 1939).

Vendar je bil Baš v poročilu precej nenatančen: poleg konserviranih tkanin in drugih najdb, vključno z zlatim nakitom, rapirjem, »gortom« in ostrogami, omenja še »pokopališki inventar z bronastimi krstami, ognjeno pozlačenimi ploščami ter v bakreni krsti vloženo leseno krsto s slikanimi ornamentami« – torej navaja bronaste (ne bakrene) krste, v bakreni krsti pa še leseno krsto. A krste so bile očitno iz bakrene pločevine, in sicer tri, kot je zapisal že avtor članka v *Slovincu* in kot izhaja tudi iz podatkov o današnji muzejski zbirki.⁷⁷ Razen tega je z Aumannovih fotografij razvidno, da je bila tudi Ana Schiffer »položena še v eno (leseno) krsto«, ne le Helena Herberstein, in sicer v krsto »iz dvojnih debelih borovih desk, ki pa so že vse prepererele«, kot navaja članek v *Slovincu*.⁷⁸ Baš je prav tako v poročilu pomešal najdbe, pridobljene z arheološkimi izkopavanji muzeja v aprilu in maju 1939, ter tiste, ki so jih nato junija 1939 našli delavci pri kopanju gramoza, to pa je bila bakrena krsta s pokopano Heleno Herberstein. Ti podatki se nam prav zaradi pomanjkljive dokumentacije zdijo pomembni za ustreznejšo rekonstrukcijo okoliščin odkritja in razumevanje sestave grobnih kontekstov, s tem pa tudi za interpretiranje posamičnih najdb, kot je rapir.

Muzej izkopane predmete z Betnave hrani v zbirki oblačilne kulture, obrtni zbirki in zbirki orožja kulturno-zgodovinskega oddelka.⁷⁹ Žal pa se do danes vsi niso ohranili, očitno jih je bilo nekaj izgubljenih ali založenih. Še leta 1979 je Andreja Vrišer ob preučevanju noše v 17. stoletju na podlagi grobnih najdb z Betnave zapisala: »Nekaj predmetov se ni ohranilo do danes, vendar nam za kostumološko dokumentacijo lahko rabijo naslednje najdbe: 2 ženski lobanji z ohranjenima pričeskama, ena tudi s pokrivalom, kosi ženske sukene obleke, volnene nogavice, deli srebrnih verižic, ostanki pasov, stekleni biseri, prstani, zapestnica, nadalje ostroge, rapir ter 2 napisni plošči s krst s podatki o pokojnicah.«⁸⁰ Takrat so torej še bili ohranjeni rapir in ostroge (zelo verjetno je mišljen par), »gort« pa ne več? Drugačna je namreč naslednja navedba o moški noši na podlagi betnavskih najdb: »Od oblačila se ni ohranilo nič; kar je ostalo, so v bistvu deli vojaške opreme: ostroga, bodalo in rapir. Po obliki ostroge je mogoče ugotoviti, da se je pritrjevala na obuvalo z nartnim

⁷⁷ N. N., *Nova zanimiva najdba*; Bevc Varl, *Premična dediščina*, str. 433–434.

⁷⁸ N. N., *Znamenita najdba*; Bevc Varl, *Premična dediščina*, str. 434.

⁷⁹ Bevc Varl, *Premična dediščina*, str. 432. Del predmetov in lobanji Helene pl. Herberstein oziroma Ane Schiffer so bili leta 2002 na ogled na razstavi NMS o 17. stoletju na Slovenskem. Glej Štamcar in Žvanut, *Theatrum*, str. 145–148, kat. št. 255–260.

⁸⁰ Vrišer, *Prispevek*, str. 95.

in podplatnim jermenom, značilen je tudi dolg, navzgor obrnjen vrat s šestokrakim kolescem.⁸¹ Tu sta poleg rapirja omenjena še bodalo (ki ga Baš med najdbami navaja kot »gort«) in ostroga, in to le ena.⁸² Bistven pa je njen opis, saj se razlikuje od opisa in fotografije ostroge iz zbornika leta 2018 – tam objavljena ostroga je bila pomotoma pripisana betnavskemu kompleksu najdb s pokopališča, medtem ko sta pravi ostrogi, tako kot bodalo, verjetno založeni in ju kljub intenzivnemu iskanju še ni bilo mogoče najti.

Rapir, ki je bil v stari (Baševi) inventarni knjigi inventariziran pod inventarno številko 9528 in je uvrščen v zbirko orožja, je poseben tudi zaradi ostankov pozlate, ki so se ohranili na ročajnem delu. Leta 2000 so v muzejski konservatorsko-restavratorski delavnici rapir ponovno konservirali, glavič, branik in košarico s ščitniki pa so na novo pozlatili. Predmet je bil na ogled na stalni razstavi orožja do leta 1991, danes je v depoju.⁸³ Treba pa je priznati, da njegov izgled ni več tak, kot je bil ob odkritju ali ob morebitnem prvem konserviranju takoj po odkritju (kar se sicer ni nujno zgodilo, saj o tem v Aumannovem poročilu ni podatkov). Sodobni konservatorski poseg je, zagotovo v želji po približanju nekdanjemu izgledu, zmanjšal dokumentarno izpovednost muzealije, saj je moral biti za ponovno pozlatitev predmeta uporabljen sodoben postopek zlatenja, ki je seveda drugačen od nekdanjega, pač strupenega postopka zlatenja v ognju, to je z živosrebrovim amalgamom. Za takšno pozlatitev s postopkom galvanske pozlate (za jeklene površine) pa je bilo treba kovinsko podlago najprej tudi grundirati, kot na ročajnem delu betnavskega rapirja razkrivajo sledi premaza rdeče barve, ki ga zlato ni moglo povsem prekriti.⁸⁴

OPIS IN MERE

Valentina Bevc Varl je v zborniku o Betnavi rapir že dokaj natančno opisala. Povzemimo njen opis in dodajmo še nekaj podrobnosti in mer. Rapir je ohranjen skoraj v celoti in meri 103,6 cm, tehta pa 1052 g; ker je bila konica

⁸¹ Vrišer, *Prispevek*, str. 98.

⁸² Kot me je opozoril kolega Tomaž Lazar, se zaradi napake pri zapisovanju (ali po mojem verjetneje popačene besede) pod izrazom »gort« očitno skriva pojem »kord« oziroma »kard«, ki je v preteklosti pogosto označeval kratek meč ali večje bodalo. »Gort« se pojavile v Baševem poročilu za muzejsko društvo.

⁸³ Bevc Varl, *Premična dediščina*, str. 446 in op. 115.

⁸⁴ Prim. Milič, *Zlato*, str. 9–11. 2.2.8, izdala Skupnost muzejev Slovenije. <http://www.sms-muzeji.si/udatoteke/publikacija/netpdf/2-2-8.pdf>

rezila odlomljena, natančne dolžine orožja ne poznamo.⁸⁵ (Slika 7) Železno rezilo je ravno in rombičnega preseka, od tópega dela na začetku (*ricasso*) do odlomljenega konca meri 82,5 cm, sam *ricasso* pa je dolg 6 cm in debel 0,84 cm. Debelina rezila ob *ricassu* je 0,8 cm in se nato še tanjša, 40 cm od *ricassa* meri 0,44 cm. V rezilo je vrezan kratek žleb, ki je do *ricassa* dolg ok. 17 cm, nato pa do konca vidnega dela kline, to je do branika, meri še 6 cm. (Slika 8)

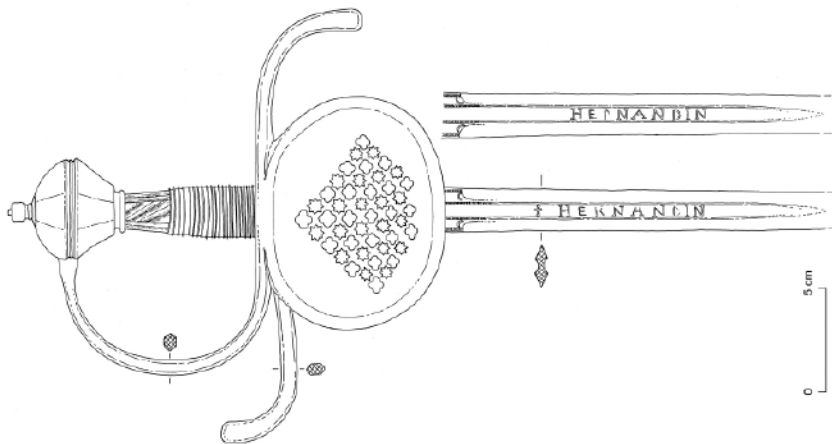
Slika 7: Ročajni del betnavskega rapirja, detajl (foto: Marjan Laznik).

Slika 8: Rentgenski posnetek ročajnega dela betnavskega rapirja (rentgen: Janko Vodišek).

⁸⁵ Na fotografiji iz *Kronike slovenskih mest* iz leta 1939 ni povsem razvidno, ali je rezilo odlomljeno ali ne, vendar pa ohranjeni okov – zaključek nožnice kaže, da je bilo rezilo ob položitvi v grob očitno še celo – temu pritrjuje fotografija iz Pokrajinskega arhiva Maribor (Slika 10).

Iz rezila izhaja ročajni trn, od branika do glaviča dolg 8,3 m. Nanj je nasajen lesen ročaj, na obeh straneh narebren s po tremi vzdolžnimi rebri in med njimi še s kratkimi poševnimi; ovit je s tordirano železno žico, debelo le 0,5 mm. Ročaj se konča z osmerokotnim železnim glavičem bikonične oblike, s precej zaobljenimi robovi in z gladko površino, ki pa je na enem delu hrupava – poškodovana. Glavič je visok 5,6 cm in ima na vrhu čepek, visok 1,1 cm; skozenj sega vrh ročajnega trna, ki meri 0,25 cm in ni zakovan. Zgornja polovica glaviča je rahlo izbočena in bolj kroglasta, spodnja pa rahlo vbočena in fasetirana, med njima je žleb, debel do 0,2 cm. Kompleksna zaščitna struktura je sestavljena iz 20,8 cm dolgega esastega branika, treh stranskih obročev v obliki košarice in prepleta ščitnikov, ki sega do glaviča. Celotni ročajni del s košarico (od spodnjega roba košare do vrha glaviča) je visok 20 cm, širina košarice pa je 14,6 cm. Sprednji in zadnji stranski obroč sta zapolnjena z rahlo izbočenima ovalnima ploščicama, ki sta predrti z vzorcem štirilistov in osmerokotnih zvezdic; ploščica na zadnji strani je v zgornjem delu predrtega okrasa poškodovana.⁸⁶ Na obeh straneh rezila je v žlebu vrezan napis iz majuskulnih črk, ki ni povsem dobro ohranjen, a ga lahko preberemo kot HERNANDIN; na sprednji strani je pred napisom vrezan križ (ali shematični krucifiks).⁸⁷ (Slika 9)

Slika 9: Ročajni del betnavskega rapirja in zgornji del rezila z napisom (risba: Ida Murgelj).

⁸⁶ Poškodovano ploščico kaže že fotografija rapirja iz leta 1939 – ne vemo, ali je bila ploščica poškodovana že prej, torej ob položitvi rapirja v grob, ali pa je bila izvorno cela in so jo poškodovali ob izkopavanju leta 1939.

⁸⁷ V zborniku o dvorcu Betnava je pisec tega članka kolegici dr. Bevc Varl predlagal branje napisa HERNAND(EZ?), po ponovnem pregledu rezila in rentgenske slike pa predlaga branje HERNANDIN; glej Bevc Varl, *Nekdanja oprema*, str. 446 in op. 115.

Slika 10: Rapir, bodalo in par ostrog z izkopavanj na Betnavi leta 1939, fotograf neznan, hrani Pokrajinski arhiv Maribor.

Na podlagi fotografij iz leta 1939, predvsem tistih, ki jih hrani Pokrajinski arhiv Maribor, je treba dodati, da je rapir v grobu ležal v nožnici, ki pa je morala biti izdelana iz organskega materiala, to je lesena ali usnjena, in je zato razpadla.⁸⁸ Njen obstoj dokazuje ohranjeni okov – zaključek nožnice pri koncu rezila. Iz razmerij med branikom in rezilom na eni od arhivskih fotografij rapirja pa predvidevamo, da ga manjka ok. 9 cm – torej je bilo rezilo dolgo ok. 91,5 cm, celotni rapir pa 112,6 cm. Naj ponovimo, da je bil ročajni del rapirja izvorno pozlačen in da so leta 2000 glavič, branik in košarico s ščitniki na novo pozlatili. (Slika 10)

PROBLEMI TIPOLOŠKE IN KRONOLOŠKE DOLOČITVE

Glede na ročajni del, posebej obliko ščitnikov in predrtih ploščic, gre za rapir tipa »Pappenheimer« (ali Pappenheimer Rapier, nem.), ki je po Normanu (tip ročaja 67, tip glaviča 57) okvirno datiran v čas od 1620 do 40-ih let 17. stoletja.⁸⁹ Tak rapir, poimenovan po Gottfriedu Heinrichu grofu Pappenheimu (1594–1632), cesarskem generalu iz časa tridesetletne vojne (1618–1648), je bil kot bojni meč lahko namenjen za vojaško rabo, vendar je v zgodovini evropskega hladnega ročnega orožja obravnavan kot prvenstveno civilno orožje.

⁸⁸ Prim. npr. španski »Schalenrapier« z usnjeno nožnico iz Wallace Collection (Seitz, *Blankwaffen II*, str. 143, sl. 157).

⁸⁹ Norman, *The Rapier*, str. 139–140 in 265.

Rapirji tega tipa so bili uporabljani predvsem za bodenje, manj za rezanje. Izraz »à la Pappenheim« je skoval francoski ekspert za orožje in bojno opremo ter zbiralec Charles Buttin (1856–1931) in je bil sprejet v strokovno literaturo. Ime je sicer rahlo zavajajoče oziroma ni povsem utemeljeno: rapirje tega tipa so seveda uporabljali tudi oficirji Pappenheimovih enot v tridesetletni vojni, vendar vsaj v tako veliki meri še drugi.⁹⁰ Na grafičnem portretu, ki ga je narisal Wenceslas Hollar, tudi general Pappenheim z levico drži rapir – približno enakega tipa, kot je »Pappenheimer«.⁹¹ (Slika 11)

Slika 11: Gottfried Heinrich grof Pappenheim (1594–1632), grafika Wenceslasa Hollarja (1607–1677), s. d., vir: [https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Gottfried_Heinrich_Graf_zu_Pappenheim#/media/File:Wenceslas_Hollar_-_Count_Pappenheim_\(State_2\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Gottfried_Heinrich_Graf_zu_Pappenheim#/media/File:Wenceslas_Hollar_-_Count_Pappenheim_(State_2).jpg).

⁹⁰ Seitz, *Blankwaffen* II, str. 65–66. Zanimivo je, da se po Pappenheimu imenuje tudi vrsta čelade »Pappenheimer Kappe«, prav tako iz obdobja tridesetletne vojne (Demmin, *Die Kriegswaffen*, str. 496–497 in 533, št. 128).

⁹¹ Norman, *The Rapier*, str. 140.

Betnavski rapir je bil glede na dokaj ozko širino rezila in presek, ki omogoča vbod, civilno, ne vojaško orožje. Napis na rezilu ponuja domnevo, da je bilo skovano v delavnici enega od znanih orožarjev iz Toleda v Španiji, verjetno Sebastiána ali njegovega sina (?) Pedra Hernándezza, ki sta delovala od konca 16. stoletja do 30. let 17. stoletja. Vendar je glede na odsotnost značilnih znakov toledanskih delavnic (običajno na *ricassu*) in konkretnega imena mojstra verjetneje, da je bilo rezilo izdelano v kateri od manj prestižnih delavnic, kakršne so bile npr. na območju severne Italije ali v južni Nemčiji. Takšno posnemanje oziroma prilaščanje odlične blagovne znamke ni bilo takrat nič nenavadnega, posebej npr. v nemškem Solingenu, kjer so izdelovali španskim vzorom kakovostno primerljiva rezila in jih »po potrebi« opremili tudi s toledanskimi znaki.⁹² Značilen je primer enega vodilnih toledanskih mečarjev Tomasa de Ayala, ki večine rezil, opremljenih z njegovim imenom, ni sam izdelal. Njegovo ime je postalo trgovska znamka, ki je kazala na določen tip (in kakovost) rezila, brez namena zavajanja.⁹³ Betnavski rapir bi torej lahko zgolj po napisu oziroma obdobju delovanja orožarske delavnice strogo vzeto datirali v konec 16. stoletja oziroma do 30. let 17. stoletja, vendar je to preširoka datacija, saj je treba upoštevati tudi njegove oblikovne značilnosti in analogne oziroma sorodne primerke ter najdiščne kontekste. Prav tako se ne zdi nepomembno, da je moralo biti rezilo kot posnetek skovano pač nekaj pozneje kot vsaj najzgodnejša originalna španska rezila.

Hernándezi so bili sicer ena najbolj znanih toledanskih družin mečarjev. Njihovi meči različnih tipov, tudi rapirji, so se ohranili v precej številnih muzejskih in zasebnih zbirkah, prav tako obstaja vrsta posnetkov (»kopij«) njihovih rezil. Dokumentirani so vsaj trije mojstri iz Toleda s tem priimkom. Najzgodnejši je Sebastián Hernández (starejši), ki je deloval v zadnji tretjini 16. in v začetku 17. stoletja; po Normanu sta mu glede na napis in znak pripisani dve rezili, ki ju hrani Real Armería v Madridu, eno z napisom SEBASTIAN HERNANDEZ / INTE DOMINE SPERAVI je v Dresdnu; Mann pa iz madridske Kraljeve orožarne našteje šest njegovih rezil.⁹⁴ Katalog te orožarne iz leta 1898 v besedilu navaja teh šest primerkov (nobeden od njih sicer ni »Pappenheimer«). Najstarejši je meč z napisom SEBASTIAN HERNANDEZ in mojstrovim znakom, pripisan slavnemu pomorščaku Pedru Menéndezu de

⁹² Geibig, *Gefährlich und schön*, str. 106.

⁹³ Mann, *European Arms*, str. 289, kat. št. A567.

⁹⁴ Norman, *European Arms*, str. 125, kat. št. A532; Mann, *European Arms*, str. 309, kat. št. A611.

Avilésu, osvajalcu Floride, ki je umrl leta 1574.⁹⁵ V konec 16. stoletja je datiran meč z napisom DE SEBASTIAN HERNANDEZ TOLEDANO.⁹⁶ Starejšemu mojstru so pripisani še trije meči s konca 16. stoletja, med njimi naj bi eden pripadal kralju Karlu II. (1661–1700), le en meč, datiran v sredino 17. stoletja, pa naj bi bil delo Sebastiana Hernándezza mlajšega.⁹⁷ Vseh šest mečev ima ime mečarja pravilno napisano.

Londonski muzej Wallace Collection hrani več rapirjev z njegovim imenom na rezilu, a nemalokrat z različnim znakom ali tipom znaka. Pogosto ni jasno, ali gre za izvirno špansko (toledansko) rezilo ali pa za nemški posnetek. Dostikrat so zapisi mečarjevega imena »pokvarjeni«, npr. SEBASTIAN HERNIE (rapir A533) in SEBASTIAN HERNANDES (rapirja A549 in A611), na rezilu meča iz Danskega vojnega muzeja pa SEBASTIAN HERNANTES in na rezilih iz Kraljeve orožarne v Stockholmu SEEBASTIAN HEERNANTEEZ oziroma SEBASTIAN HERNAND. Enako velja za ime Pedra Hernándezza, kot npr. na londonskem primerku z napisom PEDRO HERNAN (rapir A586).⁹⁸

Zadeva z imeni sicer ni tako enostavna, saj se jih je kot blagovno znamko lahko prevzelo ali podedovalo. Tako je flamski gospod (*gentilhombre*) Jehan Lhermite v svojih spominih na bivanje v Španiji ob opisih Toleda v letu 1600 v seznamu mečarjev navedel Sebastiána Hernándezza (in opisal različne znake na njegovih izdelkih), omenil pa je tudi njegovega zeta Roqueja de Guitala – temu je bilo po smrti tasta dovoljeno uporabljati njegovo ime in znak, razen tega je na svojih rezilih na rob *ricassa* zapisal besede *espadero del Rey* (kraljevi mečar).⁹⁹ Verjetno je prav tega drugega mečarja C. Suarez de Figueroa leta 1615 uvrstil med najboljše mečarje, delujoče v Španiji. Poznejši vir, Francisco Palomares, pa je v seznam toledanskih mečarjev v delu iz leta 1762 uvrstil dva mojstra s tem imenom, enega, ki je bil leta 1637 še živ, je imenoval *el viejo* (starejši), drugega pa *el mozo* (mlajši). Oba sta uporabljala zelo podobne znake,

⁹⁵ Katalog Kraljeve orožarne v Madridu (*Catálogo Histórico-descriptivo de la REAL ARMERÍA de Madrid*) iz leta 1898, ki ga je napisal Juan Crooke y Navarrot (Conde consorte de Valencia de Don Juan), nam je bil dostopen v spletni izdaji iz leta 2008. Glej Conde viudo de Valencia de Don Juan, *Catálogo*, str. 228, kat. št. G.56.

⁹⁶ Prav tam, str. 227, kat. št. G.55.

⁹⁷ Prav tam, str. 226, kat. št. G.53, 236, kat. št. G.82, in str. 258, kat. št. G.192 (meči starejšega Sebastianá) in str. 232, kat. št. G.65 (meč mlajšega Sebastianá).

⁹⁸ Za meče iz Wallace Collection glej Mann, *European Arms*, str. 273, kat. št. A533; str. 280–281, kat. št. A549; str. 309, kat. št. A611; za primerek iz Københavna glej Askgaard, *Det Kongelige*, str. 223, kat. št. 76, za meča iz Stockholma pa Nordström, *White Arms*, str. 50, kat. št. 59, in str. 310, kat. št. 35.

⁹⁹ Norman, *European Arms*, str. 125, kat. št. A532. Demmin, *Die Kriegswaffen*, str. 1032, ga navaja kot »Rogue Hernandez«. Stockholmska Kraljeva orožarna pa hrani meč z napisom HERNANDE RR na rezilu, pripisan »Hernandezu Roquesu« in datiran v »poznejši del« 16. stoletja (Nordström, *White Arms*, str. 32, kat. št. 2).

to je majhno številko 3 pod krono, oboje v žigu, oblikovanem kot ščit.¹⁰⁰ Po Palomaresu je prav ta mlajši mečar deloval tudi v Sevilli. Vendar je edini seviljski mečar z imenom Sebastián Hernández po študiji J. Gestasa y Péreza (1909) omenjen leta 1599. Dejansko je v Sevilli v 16. in v začetku 17. stoletja delovalo več mečarjev s priimkom Hernández, vendar njihova povezava s toledanskimi mojstri Hernándezi ni znana.¹⁰¹

Drugo pomembno ime iz toledanske družine mečarjev je Pedro ali Pietro (tudi *Petrus*) Hernández, ki naj bi po mnenju nekaterih avtorjev deloval v Sevilli. Po Gestasu y Pérezu je Pedro Hernández, mečar v Sevilli, umrl leta 1596 in zapustil vdovo Juano Ortiz.¹⁰² V katalogu Kraljeve orožarne v Madridu sta navedeni dve njegovi rezili: prvo je iz 17. stoletja in z napisom PEDRO HERNANDEZ ter z znakom s Kristusovim razpelom, drugo pa je datirano še v 16. stoletje in je istemu mojstru pripisano na podlagi znaka z razpelom.¹⁰³ Ne vemo, ali gre za dve osebi ali za eno osebo, ki je očitno delovala v Toledu, če sklepamo po zanimivih podatkih o uvozu italijanskih rezil v Toledo v letih 1587–1621: leta 1587 je *espadero* Pedro Hernández prek družbe Ansaldo kupil 338 rezil iz Genove, leta 1590 pa je isti mečar prek družbe Bocangelino y Baba kupil še 360 rezil iz Genove (po ceni štiri reale za rezilo); toledanski mojstri so italijanska rezila kalili in jim dodali ročaje ter drugo opremo in okrasje.¹⁰⁴ Vsekakor so bili toledanski meči zaradi kakovosti primerno dragi: kraljeva odredba (*Cédula Real*) iz leta 1680 navaja najvišje (dovoljene) cene za rezila in ročaje meča ter za rezilo meča iz Toleda postavi ceno 30 realov, iz nemških dežel 18 realov, iz Toulousa v Franciji 11 realov in iz italijanske Genove 10 realov.¹⁰⁵

Oglejmo si najprej nekaj paralel betnavskemu rapirju. Sorodni primerki so datirani večinoma dokaj pozno, vsi pa v prvo polovico 17. stoletja. Tako je bilo več rapirjev iz švedskih zbirk, ki jih je nedavno objavil Šved Staffan Kinman, uvrščenih v obdobje od 1615 do 1640, eden izmed njih pa je po obliki košarice in ščitnikov zelo podoben betnavskemu rapirju.¹⁰⁶

¹⁰⁰ Nobeden od obeh mečarjev pa za svoj znak ni uporabljal divjega moža, kot je to napačno navedel James Mann v katalogu muzeja Wallace Collection leta 1962 in kot je pisal že Boeheim, *Handbuch*, str. 669 (glej Norman, *European Arms*, str. 125, kat. št. A532, ki pa na strani 129 o meču kat. št. A549 pravi, da je znak, pripisan po Palomaresu Sebastián Hernández ...).

¹⁰¹ Prav tam.

¹⁰² Norman, *European Arms*, str. 136, kat. št. A586.

¹⁰³ Carrasco y Saiz del Campo, *Catálogo*, str. 260, kat. št. G.202 in G.203.

¹⁰⁴ Girón Pascual, *Cruzando aceros*, str. 167.

¹⁰⁵ Peláez Valle, *La espada ropera*, str. 168.

¹⁰⁶ Kinman, *Edged weapons*, str. 50–51 in sl. 70–73. Betnavskemu je najbolj podoben rapir z oznako Ua 33, sl. 71.

Danski nacionalni muzej v Københavnu tudi hrani več »Pappenheimerjev«, npr. tipa, ki je bil »zelo popularen na Švedskem«, kot je rapir z rezilom mojstra Clemensa Deingerja, datiran ok. 1620–30. Enako je datiran »flamski« rapir tipa »Pappenheimer«, z rezilom mojstra Heinricha Paetherja, ki je zelo podoben betnavskemu rapirju, zlasti to velja za predrto školjko.¹⁰⁷

Zelo dobro analogijo ročajnega dela ponujata rapirja iz zasebnih zbirk, ki ju je v svojem referenčnem vodniku k rapirjem iz 16. in 17. stoletja že leta 1968 objavil Eric Valentine, oba sta datirana okoli 1630.¹⁰⁸ Prvi je glede na značilno oblikovan ročaj, označen kot »flamski (valonski)«, in predvsem glede na znak mečarja Sandrinija (Alessandra) Scacchija iz Brescie na vsaki strani *ricassa* interpretiran kot pristen izdelek tega mojstra, čeprav so njegovo ime in znak pogosto posnemali na nemških rezilih.¹⁰⁹ Med pomembne podrobnosti sodita zaključka ščitnika v obliki ribjega repa. Prav takšna zaključka manjkata na ščitniku drugega objavljenega rapirja in poleg same oblike ščitnika avtorja navajata na sklep, da ne gre za avtentičen Scacchijev »Pappenheimer«. Vendar pa meni, da je bil ta meč (ki ga na začetku označi kot »meč-rapir«) z napisom na rezilu »IN VIANNA« (to je Vienna – Dunaj) nemški izdelek in verjetno narejen za izvoz v flamske dežele. Pomembno je dodati, da je bil ves ročajni del nekoč pozlačen, precejšnji deli pozlate so se še ohranili.

Oba predstavljena rapirja sta našla svojo pot na dražbo orožja in nato v zasebno zbirko, prvi v Londonu leta 1951, drugi v ZDA v letih 1938–1939. Rapirji tipa »Pappenheimer« se pojavljajo na dražbah tudi danes, takšna primera sta rapirja s 70. avkcije dražbene hiše Hermann Historica 5. maja 2015 v Münchnu: prvi »Pappenheimer«, ki naj bi bil »po navedbah dobavitelja« najden v kleti nekega avstrijskega renesančnega dvorca, je standardno dolg (125, 5 cm), ima značilno ozko rezilo rombičnega preseka in na *ricassu* znak v obliki polmeseca; datiran je okoli 1620.¹¹⁰ Drugi primerek je prav tako »Pappenheimer«, a datiran okoli 1630 in označen kot »Degen«.¹¹¹ Njegovo dvo-rezno rezilo je v primerjavi z rapirjem široko, ima po tri kratke žlebove na vsaki strani, v srednjem izmed njih je zabrisan napis, na rezilu pa sta vrezana še znaka v obliki cesarskega jabolka na eni strani in volka na drugi (izvor je zato označen kot nemški, pri čemer glede na znak volka pomislimo najprej na passavske izdelovalce orožja). Ta meč, dolg vsega 102 cm, ima ročajni del, ki je

¹⁰⁷ Bruhn Hoffmeyer, *From Mediaeval*, str. 53, sl. 20b, in str. 54, sl. 21.

¹⁰⁸ Valentine, *Rapiers*, str. 32–33, kat. št. 20 in 21.

¹⁰⁹ Prim. npr. Seitz, *Blankwaffen I*, str. 326 in sl. 233: »Degen« z napisom na rezilu ZANDRINUS SCACHUS.

¹¹⁰ Hermann Historica, 70. *Auktion*, str. 573, kat. št. 3344.

¹¹¹ »Degen« je po Müllerju meč, ki ima rezilo ob prehodu v ročajni del ožje od 30 mm; glej Müller, *Europäische Hieb- und Stichwaffen*, str. 66 (navaja Plemeniti, *Osebnaj bojna oprema*, str. 8).

značilen za rapirje tipa »Pappenheimer« in v vrsti podrobnosti podoben tudi betnavskemu rapirju, posebej v oblikovanosti košarice oziroma ščitnikov.¹¹²

Muzej Royal Armouries v Leedsu hrani v svojih študijskih zbirkah dva rapirja tipa »Pappenheimer«, dostopna za ogled na spletu: prvi, opremljen z zelo razdelano zaščitno košaro in z napisom na rezilu A.S.H.S.A.S.H.S.A.S.H.S.A. ter znakom, je verjetno italijanskega porekla in precej ohlapno datiran v časovni razdelek 1625–1650.¹¹³ Drugi, ki naj bi izhajal iz Nemčije in je s predrtima »školjkama« oziroma zaščitnima ploščicama betnavskemu rapirju precej bolj podoben, vendar nima napisa niti znaka na rezilu, pa je bil zelo nedoločno uvrščen v razdelek 1500–1599 oziroma v 16. stoletje (kar je glede na tipološke značilnosti rapirja očitno prezgodnja datacija).¹¹⁴

V obsežni zbirki orožja Higgins, leta 2014 vključeni v Worcester Art Museum v Worcesteru (Massachusetts, ZDA), imajo prav tako shranjen rapir tipa »Pappenheimer«.¹¹⁵ Datiran je okoli 1630 in zelo podoben betnavskemu, izhaja pa iz severne Evrope, morda iz Nizozemske.¹¹⁶

Seveda je v evropskih in drugih zbirkah orožja »Pappenheimerjev« še precej več, tu smo navedli le nekaj primerov iz dostopne literature, ki naj pokažejo skupne poteze in tudi posamične, včasih zelo majhne razlike med primerki tega tipa orožja, tako v ročajnem delu kot tudi v rezilu. Problem tipološke prepoznavne je, kateri »Pappenheimer« je »pravi«, to je pristen primerek tipa, kateri pa je le »posnetek« tega tipa – če seveda takšno razlikovanje ni zgolj konvencionalno. Prav tako ni preprosto določiti, v kateri delavnici oziroma deželi je bil posamezni rapir – ne glede na ime oziroma zapis mojstra – tudi izdelan: v španski, italijanski, nemški? In celo: za izvoz v katero deželo, npr. Flamsko? Problem kronološke določitve pa je natančnejše datiranje posameznih primerkov. Zakaj jih je več datiranih okoli leta 1630, to je približno na sredini tridesetletne vojne? Kakšni podatki o izdelovalcih so za to na voljo, kakšni o arheoloških in drugih kontekstih, ki omogočajo takšno, za hladno orožje tiste dobe razmeroma zelo natančno datiranje? Označujejo datacije (približni) datum izdelave orožja ali (okvirni) čas njegove uporabe?

Heribert Seitz je na primeru »dozorele« oblike »renesančnega« ročaja s košarico in ščitniki, kot jo kaže rapir z ravnim branikom »v južnoevropskem stilu« in z rezilom milanskega mojstra Federica Piccinina, opozoril na relativnost natančnejšega datiranja tudi orožja visoke kakovosti. Rapir z zlato

¹¹² Hermann *Historica*, 70. *Auktion*, str. 575 in kat. št. 3349.

¹¹³ <https://collections.royalarmouries.org/object/rac-object-7268.html> (obiskano 4. 7. 2020).

¹¹⁴ <https://collections.royalarmouries.org/object/rac-object-5475.html> (obiskano 4. 7. 2020).

¹¹⁵ Zbirka The John Woodman Higgins Armory Collection je prej obstajala kot samostojni muzej Higgins Armory Museum v Worcesteru.

¹¹⁶ <https://worchester.emuseum.com/objects/48761/pappenheimer-swordrapier?ctx=9e-549474-fc4c-4857-a543-acd7294165cc&idx=5> (obiskano 3. 12. 2019).

tavširanim okrasom iz kölnskega Mestnega muzeja je namreč datiran »ok. 1600«, vendar se ta tip ročaja pojavi že ob koncu 16. stoletja, še vedno pa je reprezentativen tri desetletja pozneje, kot kaže upodobitev prav takšnega rapirja s pozlačenim ročajem na neki skupinski sliki nizozemskih oficirjev in izpod čopiča Fransa Halsa, signirani z letom 1627.¹¹⁷

KAKO DATIRATI BETNAVSKI RAPIR?

Valentina Bevc Varl je betnavski rapir kot grobni pridelek po oblikovnih značilnostih, napisu in najdiščinih okoliščinah korektno datirala v čas »od začetka 17. stoletja do leta 1636« oziroma »pred 1636«, torej pred leto zadnjega dokumentiranega pokopa na betnavskem pokopališču.¹¹⁸ Upoštevajoč zgodovino betnavskega dvorca kot evangeličanske postojanke, zgodovino pokopališča ter ohranjene nagrobnike poskusimo rapir časovno še malo natančneje umestiti.

Rodbina Herberstein, to je njena spodnještajerska lankoviška veja, ki je navdušeno podpirala Luthrov nauk, je to protestantsko pokopališče na Betnavi kot zasebno začela uporabljati po obnovi prejšnjega pokopališča, uničenega 8. januarja 1600. (Slika 12) Tisto prvo pokopališče, ki je bilo zgrajeno leta 1589, je nastalo ob betnavskem dvorcu na zemljišču, ki ga je štajerski deželni v prosto last predal lastnik dvorca Volf Viljem baron pl. Herberstein; namenjeno je bilo za celotno protestantsko skupnost augsburške veroizpovedi na Dravskem polju, to je »za gospode in deželane«,¹¹⁹ ki jih niso več smeli pokopavati na konfesionalno mešanih pokopališčih.¹²⁰ Bilo je sicer razmeroma majhno: po pogodbi za izgradnjo iz leta 1588 naj bi imelo kvadratno pokopališko obzidje stranice dolge po 16 klafter (okoli 28,5 m).¹²¹ Tako je pokopališče merilo okoli 813,5 m² in s tem obsegalo polovico celotnega zemljišča betnavskega središča, ki je bilo veliko okoli 1627 m².¹²² (Slika 13) Na podlagi podatkov iz pogodbe

¹¹⁷ Seitz, *Blankwaffen II*, str. 58–59 ter sl. 54 in 60.

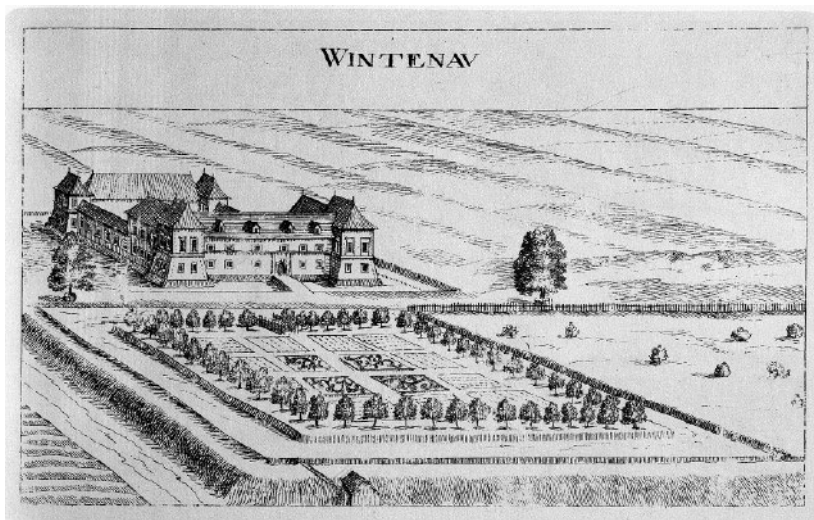
¹¹⁸ Bevc Varl, *Nekdanja oprema*, str. 446.

¹¹⁹ Oman, *Evangeličanska postojanka*, str. 31, GZM 38/10. Zelo obširno o evangeličanskem središču na Betnavi glej Oman, *Cerkveno in šolsko središče*.

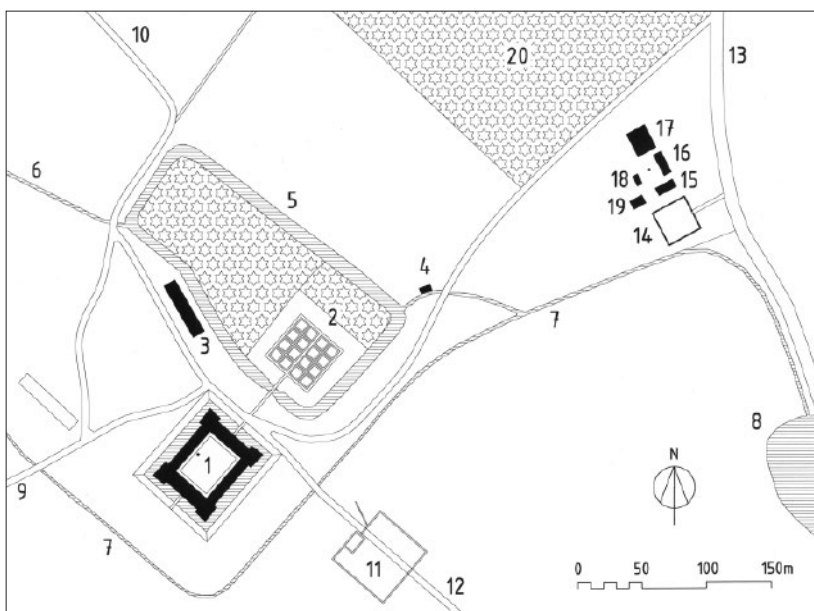
¹²⁰ Oman, *Cerkveno in šolsko središče*, str. 76.

¹²¹ O tem pokopališču, predvsem o gradnji in okrasju, glej tudi Pahor, *Protestantska sepulkralna kultura*, str. 142–147 in 154–157. Za shematično rekonstrukcijo pokopališča in mere glej prav tam, str. 143 in sl. 2.

¹²² Merilo je 32 klafter (okoli 57 m) v dolžino in 16 klafter (okoli 28,5 m) v širino. Glej Oman, *Cerkveno in šolsko središče*, str. 78 in 83. S temi merami se sicer ne ujemajo razmerja pokopališča in ostalih objektov protestantskega središča, kot so prikazana pri Sapaču, *Arhitekturnozgodovinski oris*, str. 227, sl. 43.

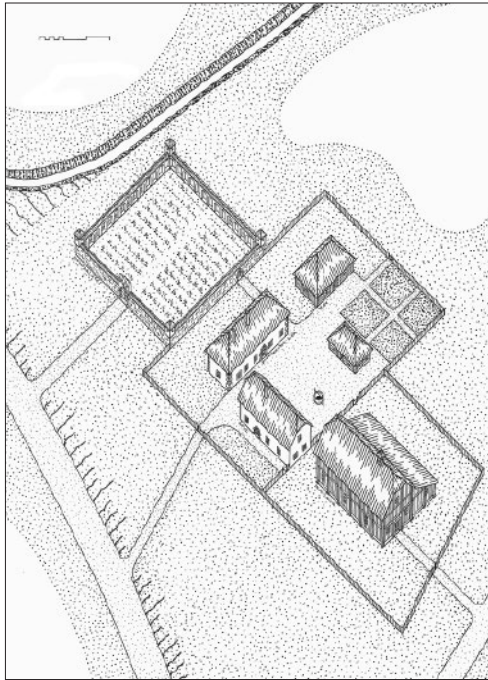

Slika 12: Dvorec Betnava proti koncu 17. stoletja,
iz: Vischer, *Topographia Ducatus Stiriae*, 1681, str. 479.

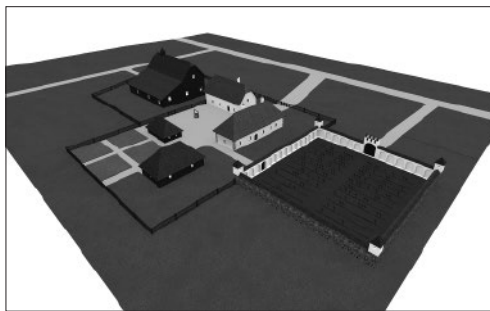

Slika 13: Poskus rekonstrukcije območja Betnave ob koncu 16. stoletja (situacijska shema);
vzeto iz: Sapač, *Arhitekturnozgodovinski oris*, str. 227, sl. 41. Legenda: 1 Dvorec; 2 Park;
3 Gospodarsko poslopje (skedenj); 4 Mlin; 5 Vodni jarek okoli parka; 6 Pekrski potok;
7 Radvanjski potok; 8 Betnavski ribnik; 9 Cesta proti Razvanju in Hočam; 10 Cesta
proti Radvanju in Rušam; 11 Ostanke rimskodobnega stavbnega kompleksa; 12 Cesta
proti Miklavžu in Ptujju; 13 Deželna cesta med Dunajem in Trstom; 14 Protestantsko
pokopališče; 15 Predikantova hiša; 16 Šola / učiteljeva hiša / mežnarjeva hiša;
17 Molilnica; 18 Uta; 19 Hlev; 20 Betnavski gozd.

je bila leta 2010 narejena tudi podrobnejša idealna rekonstrukcija obzidja, ki je imelo zidove na notranji strani okrašene s poslikavami.¹²³ (Sliki 14 in 15)

Slika 14: Aksonometrični poskus rekonstrukcije podobe nekdanjega protestantskega kompleksa na Betnavi ob koncu 16. stoletja; vzeto iz: Sapač, *Arhitekturnozgodovinski oris*, str. 227, sl. 43.

Slika 15: Poskus rekonstrukcije podobe nekdanjega protestantskega kompleksa na Betnavi ob koncu 16. stoletja; avtor Igor Sapač.

¹²³ Oman, *Evangeličanski Maribor*, str. 9. O poslikavah glej Pahor, *Protestantska sepulkralna kultura*, str. 144 in 154. Za posnetke rekonstruirane podobe nekdanjega protestantskega središča na Betnavi (posebej še neobjavljeno, na sl. 15) se najlepše zahvaljujem kolegu dr. Igorju Sapaču.

Na Betnavi je bilo po poročilu Volfa Viljema barona Herbersteina, ki ga je januarja 1600 napisal poverjenikom dežele Štajerske, pokopanih okoli 1000 ljudi.¹²⁴ Tako so zapisali tudi štajerski stanovi v pismu nadvojvodi Ferdinandu 19. januarja 1600.¹²⁵ Za primerjavo: protestantsko pokopališče v Govčah pri Žalcu je bilo kar 7,5 krat večje.¹²⁶ Uničeno je bilo v dneh od 17. do 20. januarja 1600,¹²⁷ njegove ostanke so skupaj z ostanki takrat porušene protestantske cerkve izkopal arheologi v letih 2011 in 2012.¹²⁸ Sicer so pripadniki Dravskopoljskega okraja augsburške veroizpovedi svoje pokojne dotlej lahko pokopavali le na Betnavi in na Vurberku, bogoslužju pa so razen na Betnavi lahko prisostvovali le še v Govčah in na gradu Cmurek.¹²⁹

Deželnoknežja vizitacijska komisija je 8. januarja 1600 v okviru protireformacijskih ukrepov betnavsko pokopališče ukazala uničiti. Enaka usoda je doletela cerkveno-šolsko središče protestantov na Betnavi, ki je obsegalo predikantovo hišo, molilnico in šolo ter manjši pomožni poslopji (hlev in uto).¹³⁰ Zgradbe so razstrelili s smodnikom oziroma požgali, pokopališče pa zravnali z zemljo, kot je dan pozneje v pismu štajerskim poverjenikom poročal zadnji inšpektor betnavskega središča Adam baron Kollonitsch (Kolonić), lastnik gradu Slivnica.¹³¹ Glede na to bi bil *terminus ante quem non* za položitev rapirja v grob prav začetek uporabe drugega, zasebnega pokopališča. Tega Herbersteini vsaj uradno niso mogli urediti pred poletjem 1600, saj baron Volf Viljem še v listini, izdani v Gradcu 20. junija 1600, določa, naj bi po morebitni obnovitvi evangeličanske postojanke na Betnavi njeno zemljišče znova postalo last štajerskih deželnih stanov.¹³² Ti so ga baronu prav tistega dne vrnili v prosto (zasebno) last, saj so se sicer bali, da bi zemljišče v veselje

¹²⁴ Oman, *Cerkveno in šolsko središče*, str. 104.

¹²⁵ Loserth, *Akten 1590–1600*, št. 908, str. 686: »... dahin nun wie gemelt viel ehrlicher selig abgeleibter herrn und landleuth auch andere mehr fast in die 1000 christliche personen als in ihre ruhebettlein begraben worden«.

¹²⁶ Pahor, *Protestantska sepulkralna kultura*, str. 143, op. 28.

¹²⁷ Loserth, *Akten 1590–1600*, št. 918, str. 693–698.

¹²⁸ Butina, *Excavations*. Prim. Pahor, *Govče: Nekdanja protestantska cerkev*, in Pahor, *Protestantska sepulkralna kultura*, str. 137–142 in 153–154 (Priloga 1).

¹²⁹ Oman, *Cerkveno in šolsko središče*, str. 95.

¹³⁰ Načrt protestantskega kompleksa je objavil Orožen, *Das Bisthum*, str. 437. Za poskus rekonstrukcije situacijske sheme celotnega območja Betnave konec 16. stoletja in posebej za aksonometrični poskus rekonstrukcije podobe nekdanjega protestantskega kompleksa na Betnavi konec 16. stoletja glej Sapač, *Arhitekturnozgodovinski oris*, str. 227, sl. 41 in 43.

¹³¹ Loserth, *Akten 1590–1600*, št. 897, str. 672–673; Orožen, *Das Bisthum*, str. 339. Za zgodovino evangeličanske postojanke pri dvorcu Betnava glej tudi Oman, *Evangeličanska postojanka*, str. 7–10, in Oman, *Evangeličanski Maribor*, str. 8–10 in 13–15; za zgodovino reformacije v Mariboru pa glej Oman, *Dokumenti o reformaciji*, str. 7–10, in Oman, *Evangeličanski Maribor*, str. 5–15.

¹³² Mlinarič, *Evangeličanska postojanka*, str. 169 in 176 (Priloga 6).

»sovražnikov« in na žalost »pobožnih krščanskih src« postalo zgolj »navadna trata«¹³³ – »neznanici« (podložniki) so namreč z njega že začeli odnašati železje in kamenje.¹³⁴ Sam baron je poverjenikom že prej pisal o grožnji, da bi zaradi porušenega zidu tam pokopane izgreble divje in domače živali, psi in svinje, kar so poverjeniki vestno prenesli nadvojvodi.¹³⁵ A Dravskopoljski okraj augsburške veroizpovedi se je konec leta 1602 sam razpusil, predikant in učitelj sta bila odslovljena iz službe, mariborska evangeličanska skupnost je šla v zaton.¹³⁶ Le »božje polje« (*gottesacker*), to je betnavsko pokopališče, je ostalo.

Enak primer ponovne uporabe leta 1600 opustošenega protestantskega pokopališča je pokopališče pri gradu Vurberk, ki je bil v 16. stoletju v lasti družine Stubenberg. Zadnji lastnik Jurij Sigmund pl. Stubenberg je grad leta 1616 prodal, obdržal pa cerkev in pokopališče – to je bilo po njegovi izselitvi v tujino v 20. letih 17. stoletja opuščeno.¹³⁷ Kdaj je bilo ponovno v uporabi betnavsko pokopališče, je mogoče sklepati iz ohranjenih arhivskih virov. Adam baron Kollonitsch je 11. marca 1600 spet, tako kot že januarja, pisal štajerskim poverjenikom, naj dovolijo z zemljo zravnano pokopališče obdati z »zidcem«. Ta bi zaščitil grobove tam pokopanih dravskopoljskih plemičev, njihovih žena in otrok, ki so tam ležali kot v »klavčevem jarku«,¹³⁸ ter omogočil miren počitek tako njim kot tudi tistim, ki bodo šele umrli in bodo tam pokopani (*sic!*). Poverjeniki v odgovoru 13. marca 1600 niso dovolili postavitve novega pokopališkega zidu iz kamenja in opeke, ki sta ležala na Betnavi, odobrili pa so postavitev lesenega plota. Žiga Oman sklepa, da je bilo pokopališče obnovljeno že okoli pol leta po uničenju, vendar kot zasebno evangeličansko plemiško pokopališče, ki je nato dejansko obstajalo še kar nekaj let.¹³⁹ Enako je menil že Ignacij Orožen, ki je glede na nagrobnike s pokopališča, pozneje vzdane v vhodno vežo dvorca Betnava in datirane v leta od 1613 do 1627, predpostavil,

¹³³ »... das er nicht imerdar vnsern feinden zur freund vnd fromen christlichen herzen zum laid, wie ein gmaine tratten offen stehen verbleibe ...« (Mlinarič, *Evangeličanska postojanka*, str. 168).

¹³⁴ »... das von demselben zerprochnen gepeu der pauzeug von eisen, stain vnd anndern durch frembde leuth hin vnd wider schändlich wirdet zersträet vnd vertragen ...« (Mlinarič, *Evangeličanska postojanka*, str. 168).

¹³⁵ Loserth, *Akten 1590–1600*, št. 908, str. 686; Oman, *Cerkveno in šolsko središče*, str. 104–105.

¹³⁶ Oman, *Dokumenti o reformaciji*, str. 9.

¹³⁷ Pahor, *Pokopališče pri gradu Vurberk*, str. 57. Prim. Žnidaršič Golec, *Konfesionalna mobilnost*, str. 418, ki navaja leto izselitve Jurija Stubenberga v tujino: 1629.

¹³⁸ Orožen, *Das Bisthum*, str. 340: »wie auf einer schinder grueben liegen sollen«.

¹³⁹ Oman, *Cerkveno in šolsko središče*, str. 105.

da je bilo pokopališče »povsem odstranjeno« šele po letu 1627.¹⁴⁰ Vendarle ga tudi po zatrtju protestantizma na Štajerskem in rekatolizaciji niso kar prekopali oziroma uničili, saj se je Gundaker baron Herberstein, od avgusta 1645 zakoniti dedič betnavskega gospostva, že leta 1643 obrnil na tajni urad (*gehaimben räthe*) v Gradcu, da bi rad obzidal staro betnavsko pokopališče, kjer so bili pokopani njegovi predniki in drugi »pošteni« ljudje. Pokopališče je takrat obdajal slab lesen plot in slabo varoval grobove, tako da so »psi odnašali človeške kosti«. Tajni urad je prošnji ugodil.¹⁴¹ Kakšna je bila oblika obnovljenega betnavskega pokopališča, ni znano, po mnenju Igorja Sapača je bilo verjetno manjše od prvotnega, vendar glede na ohranjene nagrobnike »dovolj reprezentativno oziroma primerno za dostojne plemiške pokope«. Pet ohranjenih nagrobnikov, ki so bili vzdani v vežo betnavskega dvorca, je po njegovem nastalo »do leta 1627«.¹⁴²

Kaj pa *terminus post quem non* za položitev rapirja v grob? To bi bil pač čas prenehanja pokopavanja na betnavskem pokopališču. Je to nujno datum zadnjega dokumentiranega pokopa na Betnavi, to je v dneh po 12. aprilu 1636, ko je v Gradcu umrla Helena baronica Herberstein?¹⁴³ Oman navaja, da so evangeličanske pokope na Betnavi opravljali do leta 1629 (takrat so pokopali Ano Schiffer) in da je bil zadnji znani pokop evangeličanske osebe (že omenjene baronice Herberstein) opravljen leta 1636. A ta pokop je bil očitno izjema: po izidu odloka Ferdinanda II. leta 1628 o prisilni izselitvi tistih plemičev v njegovih deželah, ki naj bi vztrajali v protestantizmu, so se tudi iz Štajerske morali izseliti še zadnji evangeličanski plemiči, mariborski evangeličani pa so takrat izgubili konfesionalno oporo, ki so jo dotlej lahko iskali pri njih.¹⁴⁴ Je bilo izjem morda še več? Če bi sklepali po ohranjenih nagrobnikih z Betnave in leta 1939 izkopanih grobovih, verjetno ne. Pomembno pa je poudariti, da je bila Helena Herberstein pokopana v krsti v navadnem grobu, ne v zidani grobnici – to kaže, da banjasto obokane grobnice oziroma »z opeko obokane votline«, ki jo kot tako zgrajeno edino na Betnavi navaja članek v *Slovencu* z dne 16. aprila 1939 in jo dokumentirata fotografiji, za pokop baronice Herberstein niso uporabili – morebiti zato, ker v njej ni bilo več prostora oziroma

¹⁴⁰ Orožen, *Das Bisthum*, str. 37 in 340–341 (» ... erst nach dem Jahre 1627 ganz beseitiget worden sein.«).

¹⁴¹ Grahornik, *Betnava v obdobju*, str. 116–117.

¹⁴² Sapač, *Arhitekturnozgodovinski oris*, str. 231 in op. 142.

¹⁴³ NN, *Nova zanimiva najdba*; podrobno o krsti in grobnem inventarju piše Bevc Varl, *Premična dediščina*, str. 435–439.

¹⁴⁴ Oman, *Evangeličanski Maribor*, str. 14–15.

ker ni bila več uporabna.¹⁴⁵ Kandidat za lastnika našega rapirja je torej moral umreti in biti pokopan na Betnavi najpozneje leta 1629, a ne pred letom 1600. Kako se s tem ujema obdobje izdelave in uporabe »Pappenheimerjev«, s tem pa tudi betnavskega primerka?

NAJDIŠČNI KONTEKSTI IN INTERPRETACIJA

Kot je opozorila že Valentina Bevc Varl, so podatki o izkopavanjih in najdbah v muzejski dokumentaciji skopi, razen tega je nekaj predmetov pogrešanih. Tako članek v *Slovincu* navaja, da naj bi izkopali tri bakrene krste, v muzejski zbirki pa sta samo dve.¹⁴⁶ Enako velja za »rapir, gort in ostroge«, ki jih omenja Baš, vendar, kot pripominja Bevc Varl, »je v muzejski zbirki inventarizirana le ena ostroga«, manjka tudi »gort«. Omembe tega predmeta, »kar bi lahko bil pas za rapir ali meč, ne moremo povezati z nobenim ohranjenim predmetom«. ¹⁴⁷ A kot so potrdile fotografije rapirja in pripadajočih grobnih najdb iz leta 1939, je Baš s precej nenavadnim izrazom »gort« označil bodalo, ne pasu (prim. nem. Gurt oziroma Gürtel).¹⁴⁸

»Gort« je bil sodeč po fotografijah iz leta 1939 lepo ohranjen primer bodala za levo roko, ki je kot meč dopolnjujoče orožje v zgodnjem novem veku dobilo novo vlogo v mečevanju oziroma dvobojevanju.¹⁴⁹ Na fotografiji (Slika 10) ima dvorezno rezilo, esasto uvit horizontalno postavljen branik, okrogel ščitnik in približno okrogel glavič, zaključen z gumbom (in podoben glaviču rapirja). Videti je, da je bil branik pozlačen (morda tudi glavič?), ščitnik pa okrašen s predrtinami. Glede na znano ohranjeno dolžino rapirja 103,6 cm (in če sodeč po fotografijah predpostavimo, da je bil vrh rezila odlomljen pozneje, to je po izkopu, bi bila ta v celoti ok. 112,6 cm) bi na podlagi razmerij med predmeti

¹⁴⁵ Prim. Sapač, *Arhitekturnozgodovinski oris*, str. 231, ki meni, da so banjasto obokano grobnico rodovine Herberstein »po najdbah sodeč uporabljali še vsaj leta 1636, torej še po letu 1628, ko je vladar protestantskemu plemstvu ukazal, da mora prestopiti v katolištvo ali se izseliti iz dežele«.

¹⁴⁶ N. N., *Nova zanimiva najdba*; Bevc Varl, *Premična dediščina*, str. 433, op. 72.

¹⁴⁷ Bevc Varl, *Premična dediščina*, str. 430 in op. 64.

¹⁴⁸ Kot primer sicer nepopolno, a zelo dobro ohranjenega usnjenega pasu za rapir z železnimi okovi in zaponko lahko navedemo pas, ki so ga izkopali arheologi v mestu Elbląg (nem. Elbing) na severu Poljske in ga je mogoče datirati v zgodnje 17. stoletje. Glej Marek, *Europejski styl*, str. 72 in 157, kat. št. 144, ter sl. 31 a, b; Marek, *Rapiers by Juan Martinez*, str. 91–92 in sl. 3. Za načine pritrjevanja nožnice rapirja oziroma kratkega meča na nosilčev pas v 16. in 17. stoletju na podlagi datiranih likovnih upodobitev prim. Norman, *The Rapier*, str. 293–303.

¹⁴⁹ Seitz, *Blankwaffen II*, str. 184–211, za primerjavo betnavskemu bodalu posebej str. 186, sl. 196 (drugo bodalo z leve).

na fotografijah skleпали, da je bilo bodalo dolgo ok. 33,5 cm, širina njegovega branika pa je merila ok. 16,5 cm. Bodalo značilnega tipa, v nemških virih tiste dobe imenovanega »Parierstangendolch«, je tako kot rapir v grobu ležalo (oziroma bilo pokojniku pripasano) v nožnici, ki pa se tudi ni ohranila. Zelo verjetno je bila lesena. Na fotografiji sta vidna kovinska okova: na vrhu ustje nožnice in na konici rezila zaključek nožnice, na začetku rezila pa je ohranjen tudi obroček, s katerim je bila nožnica pripeta na pas.

Neznani avtor članka v *Slovincu* je za tri pokes v grobnici glede na ohranjene najdbe predpostavil, da je rapir pripadal protestantskemu plemiču, »kratek meč« (bodalo) pa plemičevemu prijatelju. Kdo je bil lastnik para ostrog, ni omenjal.¹⁵⁰ Vendar je glede na uveljavljeno rabo orožja v tistem času, pa tudi glede na pisne in likovne vire dosti verjetneje, da so rapir, bodalo in ostroge pripadali eni osebi, pač tam pokopanemu pomembnemu plemiču. Uporabo rapirja v kombinaciji z bodalom (za levo roko) namreč prikazujejo borilni priročniki iz zgodnjega novega veka, npr. *Scola, overo teatro* (»Šola, ali [mečevalska] dvorana«) mojstra Nicoletta Gigantija iz leta 1606 ali *Gran Simulacro dell'Arte e dell'Uso della Scherma* (»Veliki opis umetnosti in uporabe mečevanja«) mojstra Ridolfa Capo Ferra iz leta 1610.¹⁵¹ Pozlačeni ostrogi pa sta bili tako kot rapir s pozlačenim ročajem in bodalo s pozlačenim branikom ne le del oprave, ampak tudi simbolna predmeta pokojnikovega plemiškega stanu oziroma njegovega visokega družbenega položaja.

Fotografija je razrešila tudi vprašanje ostroge, objavljene v zborniku leta 2018. Glede na Baševo poročilo o izkopavanjih, ki skupaj našteje »rapir, gort in ostroge«, je bila namreč nakazana možnost, da ta skupek najdb pripada eni, konkretni osebi in da je ostroga edina ohranjena od para ostrog; druga ostroga je tako kot »gort« pogrešana, mogoče je, da se je izgubila. Sodeč po ohranjeni ostrogi, na kateri so vidni ostanki pozlate, naj bi bil par ostrog luksuzno izdelan, kar bi bilo glede na pozlačena košarico in glavič rapirja in glede na nekatere podobne grobne najdbe statusu pokojnika sicer povsem ustrezno in celo pričakovano.¹⁵² Razen tega je analiza materiala pokazala, da je bila ostroga izdelana iz bakra (ne iz brona) in pozlačena, kar bi govorilo v prid njeni reprezentativni, npr. paradni funkciji, v tem primeru pač kot grobni pridatek, ne pa običajni utilitarni, kot del konjeniške opreme – ostroge, namenjene za jahanje, so bile praviloma izdelane iz tršega materiala, kot je baker, to

¹⁵⁰ N. N., *Protestantskim grobiščem*.

¹⁵¹ Grotkamp-Schepers idr., *Das Schwert*, str. 159–160.

¹⁵² Prim. npr. pozlačeni železni ostrogi iz groba plemiča, pokopanega na grobišču pri cerkvi sv. Petra v Ljubljani. Ostrogi sta tipološko določljivi v sredino 16. stoletja, grob pa je glede na zlatnik, kovan leta 1559, datiran v to leto ali malo pozneje (Lazar idr., *Vitez, dama in zmaj*, str. 114–115, kat. št. 116 in 117).

je iz železa.¹⁵³ Vendar je takšen tip (praviloma železnih, ne bakrenih) ostrog z enostavnim kolescem (z osmimi koničnimi zobci) in ravnim vratom značilen za pozni srednji vek, posebej 14. in 15. stoletje, in je v starejši literaturi pogosto označen kot »gotski« ali »poznogotski«.¹⁵⁴ V začetku 17. stoletja pa so bile v modi drugačne, »renesančne« ostroge, kakršne predstavlja tudi par ostrog na fotografiji iz leta 1939.¹⁵⁵

Že omenjeni članek Andreje Vrišer iz leta 1979 eno od obeh, takrat še ohranjenih ostrog iz kompleksa betnavskih najdb dovolj natančno opiše: za-njo je značilen tudi »dolg, navzgor obrnjen vrat s šestorokrakim kolescem.«¹⁵⁶ Poleg »gorta«, to je bodala, se je torej že pred desetletji žal izgubil ali založil tudi par ostrog, ohranjena, v zborniku o Betnavi objavljena ostroga pa tudi glede na svoje tipološke značilnosti in posledično datacijo v pozni srednji vek ne more izhajati z betnavskega pokopališča, ampak je bila temu najdišču in specifičnemu grobnemu kontekstu pripisana pomotoma.

Na Betnavi je bilo glede na ohranjene nagrobnike in izkopane krste oziroma pokope po letu 1600 pokopanih več ljudi, a koliko vsaj približno, ne moremo oceniti (Franjo Baš v poročilu števila pokojnikov in odkritih grobov oziroma grobnic ne navaja). Med petimi ohranjenimi nagrobniki, ki so jih v drugi polovici 18. stoletja vzdali v vežo betnavskega dvorca, nato pa so bili leta 1966 od tam preneseni v mariborski muzej, so bili trije namenjeni pokojnikom: Benediktu Tottingu (Thotingu, Dottingu; umrl 1591),¹⁵⁷ Juriju Krištofu Herbersteinu (umrl 1613) in Janezu Frideriku Herbersteinu (umrl 1615), dva pa pokojnicam: Katarini Sarchko (umrla 1625)¹⁵⁸ in Mariji Sidoniji

¹⁵³ Za analizo ostroge z metodo XRF se lepo zahvaljujem kolegici dr. Evi Menart iz NMS.

¹⁵⁴ Zschille in Forrer, *Der Sporn*, str. 12–14 in T. VIII–XI; glej tudi Zschille in Forrer, *Reitersporen*, str. 10–11 in 14, T. XXVI–XXVIII. Za novejši prikaz razvoja poznosrednjeveških ostrog glej Gelbhaar, *Reit- und Fahrzubehör*, str. 102–105 ter 11–116 s primeri iz zbirke na gradu Coburg. Za ostroge iz zbirk NMS prim. Lazar idr., *Vitez, dama in zmaj*, str. 62–63, kat. št. 61 in 62, str. 64–65, kat. št. 65–67, ter Knific, Nabergoj, *Srednjeveške zgodbe*, str. 129 in sl. 156 (zgornjih pet ostrog) ter str. 228, Slika 156 (prvih pet navedenih ostrog).

¹⁵⁵ Iz zbirk NMS sta primer ostrogi iz 16.–17. oziroma 17. stoletja, ki imata drugačen trn oziroma nosilec za kolesce kot zgodnejše ostroge; glej Lazar idr., *Vitez, dama in zmaj*, str. 62–63, kat. št. 63, in str. 64–65, kat. št. 64. Za ostroge iz zgodnjega novega veka glej Zschille in Forrer, *Der Sporn*, str. 15 in T. XIII–XV; Zschille in Forrer, *Reitersporen*, str. 11 in 14 ter T. XXIX–XXX. Zgodnjenovoveške ostroge obravnava tudi Gelbhaar, *Reit- und Fahrzubehör*, str. 105–106 ter 117–125 s primeri iz zbirke na gradu Coburg.

¹⁵⁶ Vrišer, *Prispevek*, str. 98.

¹⁵⁷ Vidmar, *Protestantski nagrobniki*, str. 327, sprejema datacijo tega epitafa v leto 1601, ki jo je postavil Emilijan Cevc (ta pa jo je prevzel po Ignazu Orožnu), čeprav doda, da datacija »ni nujno pravilna«. Dottingova, kot ime zapisuje P. Vidmar, oziroma Tottingova vdova Ana, ki je nagrobnik naročila, bi to lahko storila tudi pozneje, saj je živela vsaj do leta 1613.

¹⁵⁸ Ta nagrobnik je edini neplemiški z betnavskega pokopališča, poleg Katarine omenja tudi njenega takrat že pokojnega moža Jurija Sarchka, ki je bil trški svetnik in gostilničar v Ernovžu (Ehrenhausen) na Štajerskem.

Herberstein (umrla 1627).¹⁵⁹ Leta 1939 so bile izkopane tudi štiri krste: dve bakreni krsti z ženskima okostjema sta se ohranili, glede na napisni tablici sta bili vanju položeni Anna Schiffer (umrla 1629) in Helena Herberstein (umrla 1636); tretja najdena bakrena krsta pa, kot je bilo že omenjeno, manjka.¹⁶⁰ Poleg teh so izkopali še eno bakreno krsto, ki pa so »jo neuki delavci razbili ter so potem kose krste prodali kot staro kovino«. ¹⁶¹ Krsta Helene Herberstein je, kot rečeno, »počivala v navadnem grobu«, ¹⁶² medtem ko so na Betnavi izkopali tudi banjasto obokano grobnico rodbine Herberstein s tremi pokopi. Kje je ležala ta grobnica, ne vemo, tudi ne, katera od dveh, ki sta dokumentirani na objavljeni fotografiji z izkopavanj, je bila. ¹⁶³ Vendar to nista bili edini dokumentirani grobnici – še dve podobni, sezidani iz opek in banjasto obokani, kaže fotografija z izkopavanj, ki jo hrani Pokrajinski arhiv Maribor (ena grobnica je v bližnjem planu, druga zadaj desno). ¹⁶⁴ (Slika 16) Ohranjena slikovna dokumentacija z izkopavanj na Betnavi skupaj z muzejskimi podatki in predmeti ter časopisnimi objavami vsekakor zahteva podrobnejšo preučitev.

Slika 16: Grobnici, odkriti ob izkopavanjih na Betnavi leta 1939, fotograf neznan, hrani Pokrajinski arhiv Maribor.

¹⁵⁹ Kataloške opise teh nagrobnikov glej pri Bevc Varl, *Premična dediščina*, str. 429–431. Za podrobno analizo nagrobnikov glej Vidmar, *Protestantski nagrobniki*.

¹⁶⁰ Bevc Varl, *Premična dediščina*, str. 433–439. Zaradi preperelosti trupel sta se do danes ohranili samo lobanji pokojnic.

¹⁶¹ N. N., *Znamenita najdba*.

¹⁶² N.N., *Nova zanimiva najdba*; citira Bevc Varl, *Premična dediščina*, str. 432.

¹⁶³ Ena od grobnic je bila slikana še v bližnjem planu. Fotografiji z izkopavanj je objavil Sašo Radovanovič in za njim Igor Sapač; glej Sapač, *Arhitekturnozgodovinski oris*, str. 230, sl. 45 in 46.

¹⁶⁴ Za to in druge posredovane fotografije se najlepše zahvaljujem Sabini Lešnik iz Pokrajinskega arhiva Maribor.

Samo ugibamo, ali ne bi bilo mogoče tretje dokumentirane lobanje z betnavskega pokopališča, ki je bila v stari (Baševi) inventarni knjigi zavedena kot »otroška lobanja brez spodnje čeljusti«, povezati s tretjo, zdaj izgubljeno bakreno krsto? Za katero osebo bi lahko šlo ali vsaj iz katere rodbine, na prvem mestu seveda Herbersteinov, bi hipotetično lahko pokazale le antropološke analize in primerjave na podlagi znanega genealoškega debla, kot je bilo pred leti ugotovljeno za nekatere lobanje članov rodbine grofov Celjskih. Žal je tudi ta lobanja neidentificirana in morda za vselej izgubljena. Glede na Aumannove fotografije bi k njej sodili ostanki steklenega nakita in drugih kovinskih izdelkov (očitno šestih fragmentov kovinskega pasu).¹⁶⁵ Kaj pa zlati prstan z motivom sklenjenih rok in napisom IHS? Ta prstan, ki je bil glede na značilni motiv označen kot zaročni, je bil po mnenju Valentine Bevc Varl zaradi razmeroma majhnega premera »najverjetneje izdelan za mlado deklico ali celo otroka« ... Če ga lahko povežemo s tretjo lobanjo z betnavskega pokopališča, nam ostane še enajst drugih zlatarskih izdelkov, »za katere ne vemo, komu so pripadali«, saj jih je Franjo Baš v letnem poročilu navedel brez natančnejših podatkov. Odkod, iz kakšnega grobnega konteksta na Betnavi naj bi izviral ta zlati nakit? Dva predmeta, namreč prstan s smaragdnom kamnom in zapestnico, lahko pripišemo ženskemu grobu, odkritemu aprila 1939 v grobnici oziroma »z opeko obokani votlini«, v kateri so našli tri lobanje in več kovinskih predmetov, med njimi »lep zlat ženski prstan z zelenim kamnom in žensko zapestnico iz čistega zlata«.¹⁶⁶ Prstane iz tega zlatega nakita bi sicer lahko nosili tako ženske kot moški.¹⁶⁷ Nedvomno moški predmeti pa so rapir, bodalo in par ostrog, izkopani v isti grobnici aprila 1939.

V ČIGAVEM GROBU?

Komu bi torej lahko pripisali rapir? Resda ne moremo vedeti, kaj vse je bilo uničeno, odneseno ali izgubljeno ob razdejanju drugega betnavskega pokopališča (ki je bilo zasebno), prav tako ne, kdo vse je bil tam pokopan v zadnjih 15 letih njegovega obstoja, to je po smrti Jurija Krištofa Herbersteina in Janeza Friderika Herbersteina. Še števila grobov in nagrobnikov ne poznamo. A možnost, da bi lahko tako izbran kos orožja sploh pripisali določeni zgodovinski osebi, je v slovenskem prostoru in v slovenskih muzejskih zbirkah za zgodnji novi vek vsekakor vabljava.

¹⁶⁵ Bevc Varl, *Premična dediščina*, str. 439–440.

¹⁶⁶ N. N., *Protestantskim grobiščem*; prstan z inv. št. N. 007092 in zapestnica z inv. št. N. 007095, glej Bevc Varl, *Premična dediščina*, str. 443, kat. št. 34, in str. 445, kat. št. 37.

¹⁶⁷ Bevc Varl, *Premična dediščina*, str. 440.

Orožje s pozlačenim ročajem in še z imenom znanega toledanskega mojstra Hernándezza (pa četudi ne prav izpod rok njega samega ali njegove delavnice) bi bilo zagotovo dostojen predmet v grobu plemiča Herbersteinove krvi in potrdilo njegovega visokega družbenega položaja. Ker je rapir med moškimi grobnimi pridatki tako ekskluziven kos, ki skupaj s pozlačenimi ostrogami in (delno) pozlačenim bodalom sestavlja zelo reprezentativno »opremo« lastnika, bi ga pričakovali v grobu pokojnika najvišjega ranga, v tem primeru enega od Herbersteinov. V času obstoja drugega, to je zasebnega protestantskega pokopališča, se je na betnavski gosposčini zvrstilo več članov rodbine Herberstein. Prvi je bil Volf Viljem (1561–1618),¹⁶⁸ ki je izhajal z očetovega gradu Lankowitz na zahodu Štajerske. Dvorec z gospostvom je kupil leta 1587 in tam zasnoval betnavsko podvejo lankoviške veje Herbersteinov. Kot avstrijski vojskovodja v Slavoniji je leta 1594 osvojil utrjeno mesto Petrinja, ki je bilo v turških rokah. Njegov starejši brat Jurij Krištof (umrl 1613) je prav tako leta 1587 kupil grad Viltuš in tam zasnoval viltuško podvejo lankoviške veje Herbersteinov, medtem ko je najstarejši brat Janez Friderik (1551–1615) po letu 1604 imel v lasti grad Hrastovec; oba sta bila glede na ohranjena nagrobnika pokopana na Betnavi.

Če bi sklepali zgolj po ohranjenih nagrobnikih, bi bila kandidata za lastnika rapirja oba Herbersteina: Jurij Krištof, ki je umrl leta 1613, in njegov brat Janez Friderik, ki je umrl leta 1615. Tretji kandidat, Benedikt Totting, tako visokega položaja ni dosegal, razen tega je umrl že leta 1591, ko so pokopavali še na prvem betnavskem pokopališču (ki ni bilo zasebno).

Vendar pa sta po drugi strani letnici smrti obeh Herbersteinov očitno pre zgodnji, da bi ju povezali z rapirjem, če upoštevamo zelo verjetno datacijo tega orožja. Glede na primerljive rapirje tega tipa in njihove datacije, četudi le posredne na podlagi analogij s slikarskimi deli, betnavskega rapirja namreč ne bi mogli zanesljivo datirati pred ok. 1620, ko se »Pappenheimerji« očitno šele začnejo pojavljati kot značilen tip rapirja. Primerljivi rapirji so datirani, kot je bilo navedeno, od ok. 1620 do ok. 1630. Drugih podatkov, tako zgodovinskih (arhivskih) kot tudi arheoloških oziroma takšnih, ki bi izhajali z izkopavanj najdišča samega in torej absolutne datacije najdiščnega konteksta, žal nimamo. Tudi če datacijo tipa glede na nekatere (okvirne) datacije švedskih rapirjev (in brez posebnih utemeljitev) pomaknemo v čas ok. 1615, je težko predpostaviti, da bi povsem nov tip orožja eden od navedenih Herbersteinov

¹⁶⁸ Oman na podlagi drugih objav navaja letnico smrti 1619 – glej *Cerkveno in šolsko središče*, str. 76, op. 18, in *Dokumenti o reformaciji*, str. 31, op. 81, medtem ko Grabornik, *Betnava*, str. 114 ter op. 7 in 9, smrt Volfa Viljema postavlja v leto 1618, in sicer na podlagi omembe njegovega zapuščinskega inventarja, datiranega z 8. junijem 1618. Dokumentov sami nismo mogli preveriti.

dobil v svojo last tik pred smrtjo – pri tem pa se betnavski rapir glede na stanje ohranjenosti tudi ne zdi kot povsem nov izdelek. A ker sta bila brata ob smrti precej v letih (Janez Friderik je imel 64 let, Jurij Krištof vsaj 53), lahko domnevamo, da že zato proti koncu življenja nista bila (več) vojaško dejavna in da si (vsaj zaradi vojaškega udejstvovanja) nista mogla pridobiti kakšnega tako sodobnega oziroma modnega orožja, kot je bil takrat rapir tipa »Pappenheimer« (in čeprav velja, da je bil večinoma del noše).

Kdo iz rodbine Herberstein oziroma prav iz njene betnavske veje, ki je umrl v letih po 1615 ali pač 1620, pa bi bil lahko pokopan na Betnavi? Volfu Viljemu so zaporedoma sledili trije od njegovih petih sinov: Volf Krištof, ki je umrl kmalu po letu 1621, Janez Viljem ml., ki je kot lastnik Betnave v virih omenjen v letih 1632, 1635 in 1641 (kdaj je umrl, pa ni znano),¹⁶⁹ ter Gundaker, ki je kot betnavski gospod izpričan v letih 1642 in 1648, umrl pa je leta 1674,¹⁷⁰ vsi trije so umrli brez potomcev. Dva od njih sta se izkazala v vojaški službi, Janez Viljem ml. v nizozemski in Gundaker v cesarski (četrti sin Volfa Viljema, Maksimilijan, pa se je odlikoval v beneški vojski v bojih proti Osmanom v Dalmaciji).¹⁷¹ Kot gospod na Betnavi je v letih 1622 in 1639 naveden še Vid Žiga, ki je imel v lasti Viltuš in mu je po Sapačevem mnenju najbrž pripadal del betnavske posesti, ne pa tudi dvorec. A ker betnavska podveja rodbine Herberstein ni imela potomcev, je dvorec Betnava, tako kakor Viltuš, prešel v last hrastovške podveje rodbine, leta 1667 pa ga je s poroko pridobil Jurij Žiga grof Kacijaner.¹⁷²

Med temi betnavskimi gospodi Herbersteini, za katere ne vemo, kje so bili pokopani, bi bil glede na leto smrti ustrezen kandidat za lastnika rapirja Volf Viljem, umrl leta 1618. Pomislek glede starosti bi sicer lahko veljal tudi zanj, saj je dočakal 56 ali 57 let, bi bilo pa že zaradi njegove znane vojaške kariere bolj verjetno, da bi (četudi ob koncu življenja) posedoval tak rapir. Čeprav njegovega nagrobnika ne poznamo, lahko s precejšnjo verjetnostjo sklepamo, da so gospoda pokopali na Betnavi in mu tudi postavili nagrobnik. Morda pa njegov grob (ali grobnica) sploh še ni bil odkrit, saj ni nobenega indica, ki bi Volfa Viljema povezoval z leta 1939 izkopanimi ostanki grobnice in predmeti? Od treh sinov, ki so ga na Betnavi nasledili, bi rapir v grob lahko dobil kvečjemu Volf Krištof, umrl kmalu po letu 1621, za katerega se prav tako zdi zelo verjetno, da so ga kot lastnika posesti pokopali na domačem, betnavskem

¹⁶⁹ Grahornik, *Betnava*, str. 116, op. 19, navaja, da Janez Viljem ml. »[o]čitno z Betnavo od leta 1634 ni imel večjih opravkov, potem ko naj bi se odselil«. Portret tega betnavskega gospoda iz prve polovice 17. stoletja hrani Medobčinski muzej Kamnik (Sapač, *Arhitekturnozgodovinski oris*, str. 229, sl. 44).

¹⁷⁰ Grahornik, *Betnava*, str. 117, op. 36.

¹⁷¹ Grahornik, *Betnava*, str. 114, op. 9.

¹⁷² Sapač, *Arhitekturnozgodovinski oris*, str. 229–230; prim. Grahornik, *Betnava*, str. 113–118.

pokopališču. Vendar pa je umrl mlad, kar tudi glede na stanje rapirja govori proti temu, da bi prav on posedoval betnavski »Papenheimer«, prav tako ne poznamo podatkov o njegovi morebitni vojaški dejavnosti. Lastnika rapirja pa nista mogla biti Janez Viljem ml. in Gundaker, saj sta umrla po koncu uporabe pokopališča (prvi ne pred 1641, drugi pa leta 1674) oziroma v času po letu 1628, ko so štajerski plemiči evangeličanske veroizpovedi že dobili vladarjev ukaz za izselitev. Koliko se jih je v resnici izselilo, tako kot je leta 1629 to storil lastnik dela posesti graščine Vurberk Jurij Sigmund pl. Stubenberg s svojo ženo, koliko jih je ostalo doma in se vrnilo v katolištvo, koliko pa jih je ohranjalo protestantska prepričanja tudi v navzven povsem katoliškem okolju, ni znano.¹⁷³

V primeru pokopa Volfa Viljema bi šlo spet za zelo zgodnji primerek rapirja tipa »Pappenheimer«, za kar sicer niti v najdiščnih okoliščinah, kolikor so znane, niti v tipoloških značilnostih predmeta v primerjavi z drugimi tovrstnimi rapirji ne najdemo potrditve. Zato je bolj verjetno, da je betnavski rapir nastal oziroma bil uporabljen kot del pogrebne oprave malo pozneje, to je v dvajsetih letih 17. stoletja. Temu v prid bi morebiti govoril premislek, da je napis na rezilu HERNANDIN kot posnetek originalnega napisa moral nastati pozneje kot pa so bila skovana in označena rezila iz zgodnje proizvodnje toledanskih (ali pač seviljskih) mečarjev Hernándezov – koliko pozneje, lahko samo ugibamo, vendar se to zelo verjetno ni zgodilo že v drugem desetletju 17. stoletja, glede na obstoj betnavskega pokopališča pa tudi ne šele v tretjem desetletju tistega stoletja. V tem primeru kandidat za lastnika rapirja, bodala in ostrog ne bi bil kdo izmed zgoraj navedenih betnavskih gospodov, ampak nekdo morebiti iz širše rodbine Herbersteinov, pa vendarle pokopan na njihovem zasebnem pokopališču na Betnavi.

SKLEP

Najdiščni kontekst betnavskega rapirja je le delno znan, prav tako njegova zgodovinska umestitev, saj je težko povezati nezadostno ohranjeno dokumentacijo z izkopavanjem iz leta 1939, najdbe (tri od štirih iz istega groba manjkajo) in nagrobnike z betnavskega pokopališča. Ohranjene fotografije najdb iz leta 1939 potrjujejo domnevo na podlagi poročila o izkopavanjih in muzejske obravnave, da je bil rapir najden skupaj z bodalom in parom ostrog kot poslednja posest pomembnega plemiča. Ta je bil pokopan v grobnici, obokani z opeko in izkopani aprila 1939, v kateri so sicer našli tri lobanje in več kovinskih predmetov. Ne vemo, kdo je bil pokopan v grobnici. Datiranje in

¹⁷³ Prim. Žnidaršič Golec, *Konfesionalna mobilnost*, str. 417–418.

interpretacija najdb tako izhajata tudi iz zgodovinskih podatkov o pokopališču (po uničenju v protireformacijski gonji leta 1600 ponovno v rabi med 1600 in 1628), o gospostvu Betnava in rodbini Herberstein ter o protestantski skupnosti na Dravskem polju. Rapir lahko na podlagi njegovih tipoloških značilnosti in zgodovine betnavskega pokopališča datiramo v 20. leta 17. stoletja. Poskus pripisati lastništvo rapirja konkretni osebi, enemu od Herbersteinov, ki so bili lastniki betnavskega posestva, v virih nima dovolj opore, hkrati pa se ne ujema prepričljivo z datacijo rapirja na podlagi primerjalnih evropskih najdb. Članek tako ponuja več vprašanj kot odgovorov in opozarja na nujnost celostne obravnave zgodovinskega orožja, ob tem pa tudi na možnosti nadaljnjih raziskav nekdanjega protestantskega pokopališča na Betnavi.

Naj torej sklenemo, da je pozlačeni rapir tipa »Pappenheimer« iz zgodnjega 17. stoletja, izkopan skupaj z bodalom in parom ostrog leta 1939 na nekdanjem zasebnem protestantskem pokopališču rodbine Herberstein na Betnavi, pripadal plemiču visokega rodu, verjetno iz prav te rodbine, če ne iz ožjega, pa iz širšega kroga. Je odličen primerek orožja v zbirki Pokrajinskega muzeja Maribor, izjemen tudi v slovenskem merilu. Hkrati pa osvetljuje žalostno zgodbo nekdanjega betnavskega pokopališča in usode štajerskih plemičev, ki so v versko in družbeno razburkanem času ohranjali svoje religiozno prepričanje in pripadnost evangeličanski verski skupnosti na Dravskem polju. Vendar ta preteklost zaradi slabo poznanih okoliščin odkritja iz leta 1939 in skromne dokumentacije o takratnih raziskavah v marsičem ni jasna. Vprašanje tudi ostaja, kje je bil pokopan gospod Volf Viljem – če ni bil pokopan v tistem grobu z rapirjem – oziroma ali je še mogoče rekonstruirati lokacijo njegovega groba (ali ga pač sploh najti). Na to bi lahko odgovorile nove raziskave zdaj spomeniško zaščitene območja pokopališča, ki bi ob pomoči različnih geofizikalnih metod, kot so meritve z georadarjem, razkrile obstoj podpovršinskih struktur pokopališča in še ne uničenih grobov, morda pa tudi kakšno še ohranjeno grobnico plemičev in plemkinj iz rodbine Herberstein.

VIRI IN LITERATURA

Sidney Anglo, *The Martial Arts of Renaissance Europe*. New Haven, London 2000.

Finn Askgaard, *Det Kongelige partikulære rustkammer II*. Tøjhusmuseet, København 1988.

Franjo Baš, Muzejsko društvo v Mariboru l. 1939. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 34, 1939, str. 244–249.

Valentina Bevc Varl, Premična dediščina iz dvorca Betnava in njegove neposredne bližine v Pokrajinskem muzeju Maribor. Miha Preinfalk, Franci Lazarini (ur.), *Dvorec Betnava*, *Castellologica Slovenica* 1, Ljubljana 2018, str. 421–456.

Wendelin Boeheim, *Handbuch der Waffenkunde. Das Waffenwesen in seiner historischen Entwicklung vom Beginn des Mittelalters bis zum Ende des 18. Jahrhunderts*. Leipzig 1890 (unveränderter Abdruck: Graz 1966).

Ljudmila Bokal, Vesna Bučić, Tomaž Lazar in Maja Lozar Štamcar, *Terminološki slovar uporabne umetnosti – pohištvu, ure, orožje*, zbirka Terminologišče (Fran), izdal Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Ljubljana 2015; <https://isjfr.zrc-sazu.si/sl/terminologisce/slovarji/umetnost/iskalnik?iztocnica=rapirov> (obiskano 7. 10. 2020).

Ada Bruhn Hoffmeyer, From Mediaeval Sword to Renaissance Rapier. *Gladius* II, 1963, str. 5–68.

Eva Butina, Excavations of the 16th-century Protestant church and graveyard in Govče, north-east Slovenia. *Post-Medieval Archaeology* 52/2, 2018, str. 170–192; <https://doi.org/10.1080/00794236.2018.1515387> (obiskano 11. 12. 2019).

John Clements, Renaissance Swordsmanship. The Illustrated Use of Rapiers and Cut-and-Thrust Swords, Boulder, Col., 1997; https://archive.org/details/Renaissance_Swordsmanship_John_Clements_Paladin_Press/page/n41/mode/2up (obiskano 12. 10. 2020).

Conde viudo de Valencia de Don Juan, *Catálogo histórico-descriptivo de la Real Armería de Madrid*, Madrid 1898; <https://ia802701.us.archive.org/11/items/catlogohistorico00madrgoog/catlogohistorico00madrgoog.pdf> (obiskano 19. 2. 2022).

Vlasta Dejak, *Orožje iz Posavskega muzeja*. Brežice 1995.

August Demmin, *Die Kriegswaffen in ihren geschichtlichen Entwicklungen von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart. Eine Encyclopädie der Waffenkunde*. Leipzig 1893.

Vladimír Dolínek in Jan Durdík, *The Encyclopedia of European Historical Weapons*. London 1993.

Florian Fortner in Julian Schrattecker, A Comparison of Late 16th to Early 17th Century Rapiers with Modern Reproductions; https://historisches-fechten.at/wp-content/uploads/2015/08/Comparison_of_Period_Rapiers_to_Modern_Reproductions.pdf (obiskano 21. 7. 2020).

William M. Gaugler, *The History of Fencing. Foundations of Modern European Swordplay*. Bangor, Maine 1998.

Alfred Geibig, *Gefährlich und schön. Eine Auswahl historischer Waffen aus den Beständen der Kunstsammlungen der Veste Coburg*. Coburg 1996.

Axel Gelbhaar, *Mittelalterliches und frühneuzeitliches Reit- und Fahrzubehör aus dem Besitz der Kunstsammlungen der Veste Coburg*, Documenta Hippologica, Darstellungen und Quellen zur Geschichte des Pferdes. Hildesheim, Zürich, New York 1997.

Marc Gener, Metallographic study of some 17th and 18th c. European sword (rapier) blades. *2nd International Conference Archaeometallurgy in Europe 2007*. Selected papers, Grado and Aquileia 2009, str. 282–293; https://www.researchgate.net/publication/310607822_Metallographic_study_of_some_17th_and_18th_c_European_sword_rapier_blades/citation/download (obiskano 21. 7. 2020).

Matjaž Grahornik, Betnava v obdobju od začetka 17. do konca prve četrtine 18. stoletja. Miha Preinfalk, Franci Lazarini (ur.), *Dvorec Betnava*, Castellologica Slovenica 1, Ljubljana 2018, str. 113–148.

Rafael M. Girón Pascual, »Cruzando aceros«. El comercio de espadas entre España e Italia en los siglos XVI y XVII, *Gladius* XXXVI (2016), str. 161–179.

Barbara Grotkamp-Schepers, Isabel Immel, Peter Johnsson, Sixt Wetzler (ur.), *Das Schwert – Gestalt und Gedanke / The Sword – Form and Thought*. Ausstellung / Exhibition, 26. SEP 2015 – 28. FEB 2016, Solingen 2015.

Hermann Historica OHG München, 70. Auktion. *Alte Waffen, Jagdliches und Kunsthandwerk, Antiken / Antique Arms & Armour, Hunting Antiques and Works of Art, Antiquities, Montag, 4. Mai 2015, 10:00 Uhr, Dienstag, 5. Mai 2015, 10:00 Uhr*. München 2015.

Peter Johnsson, Die Geometrie und das mittelalterliche Schwert / Geometry and the Medieval Sword. B. Grotkamp-Schepers, I. Immel, P. Johnsson, S. Wetzler (ur.), *Das Schwert – Gestalt und Gedanke / The Sword – Form and Thought*. Ausstellung / Exhibition, 26. SEP 2015 – 28. FEB 2016, Solingen 2015, str. 16–26.

Peter Johnsson, Das Schwert in Bewegung / The Sword in Motion. B. Grotkamp-Schepers, I. Immel, P. Johnsson, S. Wetzler (ur.), *Das Schwert – Gestalt und Gedanke / The Sword – Form And Thought*. Ausstellung / Exhibition, 26. SEP 2015 – 28. FEB 2016, Solingen 2015, str. 28–40.

Staffan Kinman, *Edged weapons in Sweden. Partly based upon research results and findings in Swedish churches*. Review of the Swedish Arms and Armour Society, New Series XXIX. Stockholm 2014.

Timotej Knific in Tomaž Nabergoj, *Srednjeveške zgodbe s stičišča svetov*. Ljubljana 2016.

Vesna Koprivnik, Arheološka zbirka. Drago Oman (ur.), *(S)toletno (s)poročilo. Vodnik po izbranem gradivu iz zbirk Pokrajinskega muzeja v Mariboru*, Maribor 2003, str. 48–96.

Tomaž Lazar, Materialna zapuščina tridesetletne vojne na Slovenskem. Vanja Kočever (ur.), *Tridesetletna vojna in Slovenci. Evropski konflikt in slovenski prostor v prvi polovici 17. stoletja*, Ljubljana 2020, str. 61–95.

Tomaž Lazar, Tomaž Nabergoj in Polona Bitenc (ur.), *Vitez, dama in zmaj. Dediščina srednjeveških bojevnikov na Slovenskem*, 2. Katalog. Ljubljana 2013.

Tomaž Lazar in Marijan Nečemer, Historical Methods of Sword Repair. *The Journal of the Arms & Armour Society* XXII/3, 2017, str. 113–129.

Johann Loserth, *Akten und Korrespondenzen zur Geschichte der Gegenreformation in Innerösterreich unter Ferdinand II. Erster Teil. Die Zeiten der Regentschaft und die Auflösung des protestantischen Schul- und Kirchenministeriums in Innerösterreich. 1590–1600*. Wien 1906.

Heino Maedebach idr., *Die Fechtkunst 1500–1900. Grafik, Waffen*. Coburg 1968.

James Mann, *European Arms and Armour. Text with Historical Notes and Illustrations. Volume II: Arms*. Wallace Collection Catalogues. London 1962.

Lech Marek, Rapiers by Juan Martinez the Elder – the royal sword-smith from Toledo found in Poland. *Fasciculi archaeologiae historicae* XXVII, 2014, str. 87–97.

Zoran Milić, *Zlato*. 2.2.8, izdala Skupnost muzejev Slovenije, Ljubljana; <http://www.sms-muzeji.si/udatoteke/publikacija/netpdf/2-2-8.pdf> (obiskano 6. 6. 2020).

Jože Mlinarič, *Evangeličanska postojanka pri gradu Betnava pri Mariboru 1589–1602, Gradivo za zgodovino Maribora, XXXV. zvezek*. Maribor 2010.

Heinrich Müller, *Europäische Hieb- und Stichwaffen*. Berlin 1981.

N.N., Nova zanimiva najdba v Betnavi. Izkopana krsta z ostanki grofice Herberstein. *Slovenec*, LXVII, 136, 17. 6. 1939, str. 7.

N.N., Protestantiskim grobiščem iz 16. stoletja na sledu? *Slovenec*, LXVII, 136, 16. 4. 1939, str. 7.

N.N., Znamenita najdba v Betnavi. *Slovenec*, LXVII, 136, 1. 6. 1939, str. 7.

Nataša Nemeček, Friedrich Rathgen, oče modernega arheološkega konservatorstva-restavracije. Nemška konservatorska šola na slovenskem v času avstro-ogrske monarhije. *Argo* 55/2, 2012, str. 24–39.

Lena Nordström, *White Arms of the Royal Armoury*. Stockholm 1984.

A. V. B. Norman, *European Arms and Armour Supplement*. Wallace Collection Catalogues. London 1986.

A. V. B. Norman, *The Rapier and Small-sword, 1460–1820*. London, Melbourne, New York 1980.

Ewart Oakeshott, *European Weapons and Armour. From the Renaissance to the Industrial Revolution*. Woodbridge 2012 (prva izdaja 1980).

Žiga Oman, Cerkveno in šolsko središče Dravskopoljskega okraja augsburške veroizpovedi na Betnavi. Miha Preinfalk, Franci Lazarini (ur.), *Dvorec Betnava*, Castellologica Slovenica 1, Ljubljana 2018, str. 73–110.

Žiga Oman, *Dokumenti o reformaciji in protireformaciji v Mariboru 1589–1607. Kritična objava arhivskih dokumentov*, Gradivo za zgodovino Maribora, XXXVII. zvezek, Maribor 2012.

Žiga Oman, *Evangeličanska postojanka pri gradu Betnava pri Mariboru, III, 1582–1600. Kritična objava arhivskih dokumentov*, Gradivo za zgodovino Maribora, XXXVIII. zvezek, Maribor 2013.

Žiga Oman, *Evangeličanski Maribor – Mesto in njegova bližnja okolica v času reformacije. Besedilo razstave / Evangelisches Maribor – Die Stadt und ihre nähere Umgebung in der Reformationszeit. Ausstellungstext / Evangelical Maribor – The Town and its Surroundings in the Reformation Period. Exhibition Text*. Maribor 2012.

Ignaz Orožen, *Das Bistum und die Diözese Lavant. Theil I. Das Bisthum, das Domkapitel und die Dekanate: Marburg, Mahrenberg, Jaring, St. Leonhard in W. B., Kötsch und Zirkoviz*. Marburg 1875.

Daša Pahor, Protestantiska cerkev v Govčah pri Žalcu. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, Nova vrsta XLI, 2005, str. 59–97.

Daša Pahor, Govče: Nekdanja protestantska cerkev. Nataša Gorenc (ur.), *Primož Trubar in njegov čas. Vodnik po spomenikih*, Zbirka Dnevi evropske kulturne dediščine, Ljubljana 2008, str. 28–31.

Daša Pahor, Pokopališča protestantov. Nataša Gorenc (ur.), *Primož Trubar in njegov čas. Vodnik po spomenikih*, Zbirka Dnevi evropske kulturne dediščine, Ljubljana 2008, str. 49–50.

Daša Pahor, Pokopališče pri gradu Vurberk. Nataša Gorenc (ur.), *Primož Trubar in njegov čas. Vodnik po spomenikih*, Zbirka Dnevi evropske kulturne dediščine, Ljubljana 2008, str. 57–58.

José María Peláez Valle, La espada ropera española en los siglos XVI y XVII, *Gladius XVI* (1983), str. 147–199.

Nenad Plemeniti, Osebna bojna oprema kranjskih plemičev ob koncu 16. stoletja. *Kronika* 52/1, 2004, str. 1–16.

Jan Piet Puype in Piet De Gryse, *Viersprachiges Lexikon der Gefäßwaffen. Deutsch Niederländisch – Französisch – Englisch.* – Monografische Reihe der Gesellschaft für Historische Waffen- und Kostümkunde, Sonnefeld 2006.

Sašo Radovanovič, Zbirka orožja. Drago Oman (ur.), *(S)toletno (s)poročilo. Vodnik po izbranem gradivu iz zbirke Pokrajinskega muzeja v Mariboru*, Maribor 2003, str. 154–160.

Mateja Ravnik, *Korenine mesta Maribora*. Maribor 2012.

Igor Sapač, Arhitekturnozgodovinski oris dvorca Betnava. Miha Preinfalk, Franci Lazarini (ur.), *Dvorec Betnava*, Castellologica Slovenica 1, Ljubljana 2018, str. 187–286.

Heribert Seitz, *Blankwaffen I. Geschichte und Typenentwicklung im europäischen Kulturbereich. Von der prähistorischen Zeit bis zum Ende des 16. Jahrhunderts*, Bibliothek für Kunst- und Antiquitätenfreunde, Band IV: Blankwaffen, Braunschweig 1965.

Heribert Seitz, *Blankwaffen II. Geschichte und Typenentwicklung im europäischen Kulturbereich. Vom 16. bis 19. Jahrhundert*, Bibliothek für Kunst- und Antiquitätenfreunde, Band IV: Blankwaffen, Braunschweig 1968.

France Stele, Umetnostni značaj slovenskega Štajerja in kulturno središče v Mariboru. *Kronika slovenskih mest* 2, letnik VI, 1939, str. 69–73.

Maja Lozar Štamcar in Maja Žvanut (ur.), *Theatrum vitae et mortis humanae. Prizorišče človeškega življenja in smrti. Podobe iz 17. stoletja na Slovenskem. Katalog / The Theatre of Human Life and Death. Images from the Seventeenth Century in Slovenia. Catalogue*, Narodni muzej Slovenije, Ljubljana 2002.

Ferdinand Tancik, Krasilni elementi na držajih spad in sabelj. *Kronika* XIV/1, 1966, str. 28–36.

Ferdinand Tancik, *Orožje in bojna oprema od naselitve Slovencev do konca 17. stoletja*. Ljubljana 1971.

Leopold Toifl, *Govorica orožja: območje Maribora od madžarskih vpadov do francoske zasedbe*, Pokrajinski muzej Maribor, Zbirka Osvetljena dediščina 4. Maribor 2012.

Eric Valentine, *Rapiers. An Illustrated Reference Guide to the Rapiers of the 16th and 17th Centuries, with their Companions*. London 1968.

Polona Vidmar, Protestantski nagrobniki z betnavskega pokopališča. Miha Preinfalk, Franci Lazarini (ur.), *Dvorec Betnava*, Castellologica Slovenica 1, Ljubljana 2018, str. 323–356.

Georg Matthäus Vischer, *Topographia Ducatus Stiriae*, Graz 1681.

Andreja Vrišer, Od renesančne črnine do baročne barvitosti. Moda v 17. stoletju. Maja Lozar Štamcar in Maja Žvanut (ur.), *Theatrum vitae et mortis humanae. Prizorišče človeškega življenja in smrti. Podobe iz 17. stoletja na Slovenskem / The Theatre of Human Life*

and Death. Images from the Seventeenth Century in Slovenia. Razprave, Narodni muzej Slovenije, Ljubljana 2002, str. 213–235.

Andreja Vrišer, Prispevek k razvoju noše v 17. stoletju na Slovenskem. Grobni najdbi iz Betnave pri Mariboru in Gradu pri Slovenjem Gradcu. *Kronika* 1979/2, 1979, str. 94–99.

Tilman ä, Das Schwert im Spiegel der Fechtbücher. Lisa Deutscher, Mirjam Kaiser, Sixt Wetzler (ur.), *Das Schwert – Symbol und Waffe. Beiträge zur geisteswissenschaftlichen Nachwuchstagung vom 19. – 20. Oktober 2012 in Freiburg/Breisgau, Rahden/Westf.* 2014, str. 171–185.

Sixt Wetzler, Peter Johnsson, Katalog / Catalogue. B. Grotkamp-Schepers, I. Immel, P. Johnsson, S. Wetzler, *Das Schwert – Gestalt und Gedanke / The Sword – Form and Thought. Ausstellung / Exhibition*, 26. SEP 2015 – 28. FEB 2016, 16–26, Solingen 2015, str. 41–163.

Boštjan Zajšek, *Tudi nam pripada Božje sonce. Ob 150-letnici Evangeličanske občine Maribor*, Katalogi / Pokrajinski arhiv Maribor, zvezek 37. Maribor 2013.

Robert Zschille in Robert Forrer, *Der Sporn in seiner Formen-Entwicklung. Ein Versuch zur Characterisirung und Datirung der Sporen unserer Kulturvölker*. Berlin 1891.

Robert Zschille in Robert Forrer, *Reitersporen aus zwanzig Jahrhunderten. Eine waffengeschichtliche Studie*. Berlin 1899.

Matija Žargi, *Bitka pri Sisku 1593–1993*. Ljubljana 1993.

Lilijana Žnidaršič Golec, Konfesionalna mobilnost na Slovenskem v zgodnjem novem veku: katoličani, luterani, kalvinci, judje. Boris Golec (ur.), *Družbena in identitetna mobilnost v slovenskem prostoru med poznim srednjim vekom in 20. stoletjem*, Ljubljana 2019, str. 407–445.

A “PAPPENHEIMER” RAPIER FROM THE FORMER PROTESTANT CEMETERY AT BETNAVA

Summary

The Maribor Regional Museum preserves a rapier found in 1939 during excavations at the former Protestant cemetery of the Herberstein family in Betnava near Maribor. The rapier with a gilded handle is of the “Pappenheimer” type, typical of the Thirty Years’ War in Europe in the first half of the 17th century. It is the only one of its type in the Maribor Museum and one of the few rapiers in Slovenian museum collections. It was published in 2018 in the Betnava Mansion publication and, according to the last known burial at Betnava, dates from the beginning of the 17th century to 1636. In this article, we define the rapier more precisely typologically and chronologically, and highlight the significance of this museum piece as an archaeological find and historical object in the context of contemporary research on cold weapons in Slovenia and abroad. Publications of rapiers from Slovenian museums are rare, research is almost non-existent, and the naming and typological identification of this and related sword types is questionable, even according to written sources (*rapier, degen, spada*). The rapier is considered to be a double-edged, single-handed sword with a long narrow blade, typical of the 16th and 17th centuries, suitable for stabbing and designed primarily for duelling, or for civilian rather than military use; its combat characteristics and the ways in which it is used, as illustrated in combat manuals,

are important. Typologically, the Betnava rapier is defined as a 'Pappenheimer', dated by Norman (hilt type 67, pommel type 57) to the period from the 1620s to the 1640s; it is compared with rapiers from foreign collections. The HERNANDIN inscription on the blade and the peculiarities (absence of a mark) indicate that it is not the product of one of the famous sword makers of Toledo in Spain, Sebastian or Pedro Hernández, but probably of a German or northern Italian workshop. The archaeological context of the Betnava rapier is only partially known, based on poorly preserved documentation, finds (some missing) and tombstones from the Betnava cemetery. Publications from 1939 prove that the rapier was found together with a dagger and a pair of spurs, as a grave good to one of the three deceased buried in the walled tomb. The dating to the 1620s and the interpretation are also based on historical data about the cemetery (after its destruction in the anti-Reformation drive in 1600, it was in use again between 1600 and 1628), about the Betnava Mansion and the Herberstein family, as well as about the Protestant community in Dravsko polje (Drava field). The attempt to attribute the ownership of the rapier to a specific person, one of the Herbersteins, as the owners of the Betnava estate, is not sufficiently supported by the sources and does not correspond convincingly with the dating of the rapier on the basis of comparative European finds. The article thus raises more questions than answers and points to the necessity of a holistic approach to the historical weapon and to the possibility of further research on the former Protestant cemetery at Betnava.

EIN „PAPPENHEIMER“ RAPIER AUS DEM EHEMALIGEN PROTESTANTISCHEN FRIEDHOF VON BETNAVA

Zusammenfassung

Im Regionalmuseum Maribor wird ein Rapier aufbewahrt, das 1939 bei Ausgrabungen auf dem ehemaligen protestantischen Friedhof der Familie Herberstein in Betnava bei Maribor gefunden wurde. Das Rapier mit vergoldetem Griff gehört zum „Pappenheimer“-Typ, typisch für die Zeit des Dreißigjährigen Krieges in Europa in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts. Es ist das einzige Exemplar dieser Art im Mariborer Museum und eines der wenigen Rapiere in slowenischen Museumssammlungen. Es wurde 2018 in der Publikation über das Schloss Betnava (Schloss Windenau) veröffentlicht und stammt aus der Zeit der letzten bekannten Bestattung in Betnava, zu Beginn des 17. Jahrhunderts bis 1636. In diesem Artikel wird das Rapier typologisch und chronologisch genauer definiert und die Bedeutung dieses Museumsstücks als archäologisches Fundstück und historisches Objekt im Kontext der zeitgenössischen Forschung zu kalten Waffen in Slowenien und im Ausland hervorgehoben. Veröffentlichungen von Rapiere aus slowenischen Museen sind selten, die diesbezüglichen Forschungen sind nahezu inexistent, und die Benennung und typologische Identifizierung dieses und verwandter Schwerttypen ist selbst nach den schriftlichen Quellen (*Rapier*, *Degen*, *Spada*) fraglich. Das Rapier wird hier als zweischneidiges Einhandschwert mit langer, schmaler Klinge beschrieben, das für das 16. und 17. Jahrhundert typisch ist, sich zum Stechen eignet und in erster Linie für den Zweikampf (Duell) oder eher für den zivilen als für den militärischen Gebrauch bestimmt ist; wichtig sind seine Kampfeigenschaften und die Art und Weise seiner Verwendung, wie sie in Kampfhandbüchern dargestellt werden. Typologisch wird der Betnava Rapier als „Pappenheimer“ definiert, der nach Norman (Griff Typ 67, Knauf Typ 57) in die Zeit von 1620 bis in die 40er Jahre des 17. Jahrhunderts datiert wird; er wird mit Rapiere aus ausländischen Sammlungen verglichen. Die HERNANDIN-Inschrift auf der Klinge und die Besonderheiten (Fehlen einer Marke) deuten darauf hin, dass es nicht von einem der berühmten Schwertmacher von Toledo in Spanien, Sebastian oder Pedro Hernández,

sondern wahrscheinlich von einer deutschen oder norditalienischen Werkstatt gefertigt wurde. Der archäologische Kontext des Rapiers von Betnava ist nur teilweise bekannt und beruht auf schlecht erhaltenen Unterlagen, Funden (von denen einige fehlen) und Grabsteinen des Friedhofs von Betnava. Veröffentlichungen aus dem Jahr 1939 belegen, dass das Rapier zusammen mit einem Dolch und einem Paar Sporen als Beigabe zu einem der drei in der ummauerten Gruft bestatteten Verstorbenen gefunden wurde. Die Datierung in die 20er Jahre des 17. Jahrhunderts und die Interpretation stützen sich auch auf historische Angaben über den Friedhof (nach seiner Zerstörung im Zuge der Gegenreformation Hetzjagd im Jahr 1600 wurde er zwischen 1600 und 1628 wieder genutzt), über das Gut Betnava und die Familie Herberstein sowie über die protestantische Gemeinde im Gebiet Dravsko polje (Draufeld). Der Versuch, den Besitz des Rapiers einer bestimmten Person, einem der Herbersteiner, als Besitzer des Gutes Betnava zuzuschreiben, wird durch die Quellen nicht hinreichend gestützt und korrespondiert nicht überzeugend mit der Datierung des Rapiers auf der Grundlage vergleichbarer europäischer Funde. Der Artikel wirft somit mehr Fragen als Antworten auf und verweist auf die Notwendigkeit einer ganzheitlichen Betrachtungsweise der historischen Waffen und auf die Möglichkeit weiterer Forschungen über den ehemaligen protestantischen Friedhof von Betnava.